

T1907

91-124

T I J D S C H R I F T

VOOR

I N D I S C H E

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

T1902

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDAKTIE DER HEEREN

J. Munnich en E. Netscher.

DEEL IX.

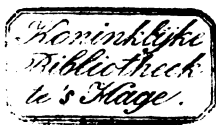

DERDE SERIE.

DEEL III.

BATAVIA;

LANGE & CO.

1860.

I N H O U D

VAN

H E T N E G E N D E D E E L.

Bladz.

17de opgave der boekwerken, waarmede de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschap- pen is verrijkt	1
18de idem.	249
Vergaderingen van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.	
Bestuursvergaderingen gehouden: den 6 ⁿ november 1858 . . .	6
4 ⁿ december 1858 . . .	33
5 ⁿ februarij 1859 . . .	41
19 ⁿ maart 1859 . . .	50
9 ⁿ april 1859. . . .	219
14 ⁿ mei 1859	224
4 ⁿ juniij 1859. . . .	235
6 ⁿ augustus 1859 . . .	240
3 ⁿ september 1859 . . .	425
7 ⁿ oktober 1859 . . .	428
17 ⁿ november 1859 . . .	437
Aanteekeningen omtrent de bevolking van Billiton, door L. Schepern.	56

	Bladz.
Iets over de tijdberekening bij de Chinezen, door J. Hageman JCz.	67
Aanteekeningen omtrent het rijk Bandjermasin, door wijlen A. van der Ven, (<i>met eene kaart</i>).	93
Verslag der reis in de binnenwaarts gelegene streken van Doesoën Ilir, door C. Bangert.	134
Geschied- en aardrijkskundig overzicht van Java, op het einde der achttiende eeuw, door J. Hageman JCz.	261
Errata in het: Antwoord op eenige opmerkingen enz. door H. von Dewall, (deel VIII van dit tijdschrift, derde serie deel II, bladz. 327).	419
Reizen naar Mangarai en Lombok in 1854—1856, door J. P. Freijss.	443
Kota Tjandi (Sumatra's Westkust), door Corn. de Groot, (<i>met eene plaat</i>).	531

BERIGTEN.

Hoofden van gewestelijk bestuur van Tagal, door J. A. Vricsman.	75
Europesche gewestelijke gezaghebbers op Java, voor zoo verre is kunnen worden opgespoord sedert de komst van euro-peanen, door J. Hageman JCz.	76

R E I Z E N
N A A R
M A N G A R A I E N L O M B O K ,
I N 1854—1856.
D O O R
J . P . F R E I J S S .

Reeds sedert lang was mijne aandacht bijzonder op het eiland Flores (Mangarai) gevestigd; dat eiland waarvan zelfs een groot gedeelte der kusten nog onbekend is.

In december 1848 begaf ik mij onder protektie van den HEdG. heer P. J. B. de Perez, destijds gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, met Z. M. schoener Huzaar naar Bima, om voor de eerste maal dat eiland te bezoeken, waartoe ik met aanbevelingsbrieven van ZHEdG. aan de sultans van Bima en Sumbawa was voorzien geworden.

Op dezen togt deden wij ook Bari op de noordwestkust van Mangarai aan.

Wij arriveerden er des middags, bezochten de kampong en ik vernam dat in het binnenland een zeer talrijk heidensch volk woonde, de Mangaraiers, hetwelk door de Bimanezen, die

zich aldaar te Reo en Pota langs de noordkust gevestigd hadden, onderdrukt en beroofd werd, en ook door hen slaven van daar werden uitgevoerd.

Dewijl Z. M. schoener aldaar nog den volgenden dag zoude vertoeven, zochten wij paarden en gids om, zoo mogelijk, dat volk nog bij die gelegenheid te bezoeken. Een paar officieren van de marine waren bereid dien togt mede te beproeven.

Des morgens vroeg verlieten wij de kampong, maar de gids leidde ons langs zeer ongebaande wegen. Steile bergen met wegen vol rotsblokken moesten er beklommen worden, waarbij de gids zich verwonderde, dat wij dit niet moede werden en niet liever wilden terugkeeren. Bemerkende, dat wij ons daardoor niet lieten afschrikken, leidde hij ons langs wegen die hoe langer zoo moeilijker werden en maakte hij zwarigheden, tot dat hij eindelijk stil hield en zeide niet verder te mogen gaan, dewijl de sultan van Bima streng verboden had, iemand in het binnenland toetelaten en dit niet zonder 's sultans permissie op zegel kon geschieden.

Teleurgesteld keerden wij terug, maar het verlangen om dit volk te leeren kennen, was bij mij des te levendiger geworden, en nam ik dus die gelegenheid verder te baat om er informatiën over in te winnen.

Ik vernam dat de bimasche etablissementen aan de noordkust waren, maar dat de Mangaraiers meer naar het zuiden woonden; dat men van de noordkust niet dan door de Bima-nezen met hen in aanraking konde komen, maar dat dit van de zuidkust zonder hen konde geschieden.

In het volgende jaar bezocht ik Bima op nieuw met eene kruisprauw, en verzocht toen aan den sultan van Bima permissie en geleide voor Bari, Reo en Pota, om van daar het binnenland te bezoeken, maar dit werd formeel door hem geweigerd.

In 1852 had ik het plan met mijnen schoener Voorlooper

aan de zuidkust de Mangaraiers te gaan opzoeken, maar door bijzondere omstandigheden werd ik verhinderd dit ten uitvoer te brengen.

Kolonel A. van der Hart, civiel en militair gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, bood mij echter daartoe in oktober 1854 eene zeer gunstige gelegenheid aan. ZHEdG. deelde mij namelijk op eenen avond mede, aanschrijving van de hooge regering ontvangen te hebben, om iemand naar Flores te zenden om de zaak te onderzoeken van eenen anakoda Salee te Tongo, die slaven te Pidjoe had aangevoerd, en tevens berigten wegens Mangarai te doen inwinnen.

De kolonel beklaagde zich daartoe niemand disponibel te hebben.

Reeds vroeger had ik ZHEdG. mijne belangstelling voor dat volk medegedeeld en gaf ik daarbij te kennen, dat ik wel lust had derwaarts eene handelsproefonderneming te doen, hetwelk dadelijk gunstigen weerklank vond, en ZHEdG. stelde mij voor dit tweeledig doel te combineren. De kolonel verzag mij hiertoe van aanbevelingsbrieven aan den sultan van Bima, den radja van Ende en aan de daloes van Mangarai, en stelde den gouvernements kottor tot mijne dispositie, welken ik tevens met eenige goederen kon beladen.

Van op een zeer verschillend terrein en van een zeer verschillend standpunt was het eene eenvoudige, eerlijke en openhartige tezamenwerking. De kolonel stelde er prijs op om goede informatie en juiste kennis van het nog geheel onbekende Flores te verkrijgen, wist dat het overland bereizen van de onbewoonde kusten en het bezoeken van enkele bewoners van het steile gebergte weinig resultaat zouden opleveren, slechts zeer onvolledig en oppervlakkig kon zijn, en dat, wanneer dit bezoek met eene handelsproefonderneming gepaard ging, ZHEdG. alsdan veel beter met den aard en de zeden der bevolking en de voortbrengselen van het land bekend kon worden en beter zoude

kunnen beoordeelen, wat er vereischt werd om dit te exploiteren, terwijl de aanbevelingsbrieven en de gouvernements kottier mij eene zeer gunstige gelegenheid opleverden, om de proefonderneming te doen, en ik daardoor de noodige bescherming verkreeg, om die te kunnen verrigten.

Des avonds van den 12den oktober 1854 begaf ik mij aan boord en den 13den zeilden wij met het aanbreken van den dag van Makassar.

Mijn plan was eerst een bezoek te Ampenan afteleggen en reeds waren wij tusschen de Postillons eilanden heengezeild; maar aan den avond van den 17den kwam er zulk een' hevigen zuidwesten wind opzetten, dat ik beter vond van koers te veranderen, en eerst naar Bima te gaan, alwaar wij den 19den arriveerden.

Mijn voornemen was aldaar een onzer geëmployeerden, den heer W. Lenz, aftehalen, om mij op die reis te vergezellen, en dien ik tevens, wanneer er zich goede gelegenheid mogt aanbieden, te Mangarai met eenige koopmanschappen konde achterlaten.

Gaarne had ik eerst de noordkust van Mangarai bezocht, om het gunstiger vaarwater en de veilige ankerplaatsen, welke daar gevonden worden, maar alsdan had ik aanbevelingsbrieven van den sultan van Bima moeten vragen voor de radjas te Reo en Pota, die mij stellig den toegang tot het binnenland zouden bemoeijelikt hebben, en ten einde direkt met de daloes te Mangarai in relatie te kunnen komen, besloot ik eerst de zuidkust te gaan opzoeken.

Om diezelfde reden wilde ik ook te Bima geen loods vragen maar besloot er zelf een te Sapi, buiten invloed van den sultan te gaan halen, om de menigvuldige misleidingen te ontduiken, waaraan ik anders door hem ware blootgesteld, en onbelemmerde nasporingen te kunnen doen.

Den 21sten verlieten wij Bima; met den landwind passeer-

den wij bezuiden den Goenong Api; en den volgenden dag arriveerden wij te Sapi.

Den 23sten begaven wij ons aan wal, om naar de kampong der Boeginezen te gaan, die op Mangarai handel drijven.

De weg van strand derwaarts is een half uur afstands; door het slijk en de rivieren slechts barrevoets af te leggen.

Het eerste bezoek was bij den matatoea, bij wien ik reeds van vroeger goed bekend was, maar die vond er ook bezwaar in, om mij zonder order van den sultan een tolk voor de bimanesche taal en loods naar Mangarai te verschaffen. Ik zocht derhalve een Maleijer op, die mij nog eene som schuldig, maar door het verongelukken zijner prauw onvermogen was om die te kunnen voldoen, en tevens goed te Mangarai bekend was. Ik begreep de meeste aanspraak op hem te hebben, en hij volgde mij dan ook dadelijk.

Wij ontmoetten te Sapi nog een ouden boegineschen hadji, die te Nanga Lilin gewoond had, maar wiens woning door daloe Todo in eenen twist met daloe Badjo verbrand en nu naar Sapi gevlugt was.

Wij vernamen dat kort te voren roovers van Tabelo te Sapi, geweest waren, die vier Beadjoes en twee boeginesche prauwen met hare manschappen hadden weggevoerd, en noordoost waren weggestuurd.

Z. M. schoener Lancier was kort daarna te Sapi aangekomen, en had er eenen loods genomen om ze op te sporen.

Mijn bezoek was aan de Boeginezen te Sapi niet zeer aangenaam; met leede oogen zagen zij mij met eenen gouvernements kotter naar Mangarai stevenen, uit vrees dat hun geheine slavenhandel aldaar ontdekt, en aan hunne onderdrukking van Mangarai een einde mogt komen.

Den 24sten oktober vertrokken wij vroegtijdig van Sapi, met flaauwe koelte. Tegen den avond kwam er eene kentering in den stroom met hevig geklots in het water en eenen

stevigen zuiden wind, zoodat wij spoedig onder Gili Bante heenliepen en met den nacht Komodo ten zuiden omstevonden. Den 25sten waren wij bezuiden Komodo en wilden wij naar Poeloe Rindja oversteken. Een hevige stroom voerde ons des middags plotseling de straat Mangarai binnen, die er echter lang zoo gevaarlijk niet uitzag, als die wel beschreven wordt. In den avond kwam er een tegenstroom, die er ons even spoedig weder uitdreef. Vrees en schrik beving den stuurlieden, die, om den stroom te ontkomen, zuidwest stuurden, terwijl de stroom ook om de zuidwest liep, zoodat wij ons dan ook des morgens van den 26sten bezuiden Sumbawa bij Sido bevonden.

Met flaauwen wind en sterken stroom om de west bleven wij daar twee dagen zonder iets te vorderen en betreurden wij des te meer van Poeloe Rindja, in plaats van oost, zuidwest gestuurd te hebben.

Den 28sten oktober bereikten wij op nieuw Komodo en den 29sten voorbij Poeloe Rindja. Een sterke zuidwesten stroom uit straat Molo hield ons daar weder op, en dewijl het moeilijk was om de zuidwestpunt van Flores te bereiken, raadde ik aan om maar op den oostwal van straat Molo aan te sturen, alsdan met den stroom om de zuid, in korte trekken onder de kust op te werken, en de zuidwestpunt van Flores om te zeilen.

Den 31sten werd die raad eerst opgevolgd en passeerden wij het West-eiland. Den 1sten november ankerden wij in Alligatorsbaai; het goede getij werd echter dien dag verzuimd om aldaar water in te nemen, en des nachts werd wederom zoodanig uit den wal gestuurd, dat wij bijna weder in den stroom om de west waren geraakt; met zwaar roeijen werd op nieuw de oostwal bereikt, op het oogenblik dat de stroom om de zuid begon te loopen, en toen kort opwerkende, geraakten wij nog dien avond om de westpunt van Flores, en ankerden in de baai van Nanga Lilin.

Den 2den november werd 's morgens met flauwen landwind naar de rivier van Nanga Lilin opgeroeid, en de zeewind bracht ons daarop spoedig tot kort voor de rivier, als de eerste plaats onzer bestemming.

Ik begaf mij met den heer Lenz en een paar matrozen in eenen sampan de rivier op, in de meening dat er eene bimanische kampong in de nabijheid was. De rivier loopt voor een groot gedeelte oostelijk langs het strand en eerst verder op noordwaarts het land in.

Aan de landzijde was er niets dan moerassige wildernis, en een goed uur voortgeroeid hebbende werden wij nog geen spoor van menschelijke wezens gewaar, totdat wij de bogt noordwaarts opkwamen, alwaar een aantal personen bezig waren zich te baden, die, toen zij ons in het gezicht kregen, dadelijk op den loop gingen. Een der matrozen riep hen in de bimanische taal toe, dat zij niets te vreezen hadden, en dat wij geene roovers waren, waarop een hunner op behoorlijken afstand stil bleef staan. Wij vroegen hem of hij ons naar de woning van den djoeroe-basa wilde geleiden. Na lang aarzelen naderde hij; een zilver muntstukje, dat wij hem toereikten, gaf hem meer moed, en hij ging ons daarop met eenen snellen pas vooruit.

Na een uur ver geloopen te hebben bereikten wij eerst een paar huizen, van waar een, die zich djoeroe-basa noemde, ons verder vergezelde. Een goed eind weegs verder, door eene rivier en over eenen berg, naderden wij de kampong van daloe Badjo.

De zon was reeds onder. De kampong bestond uit eenige huizen op eenen hoogen heuvel met eenen pagger omgeven. Een vijf- of zestal Bimanezen ontvingen ons, waarvan een naar de reden van onze komst vroeg, alsof hij zelf den daloe ware; maar hem mistrouwende vroeg ik naar daloe Badjo, dien ik zelf wenschte te spreken, waarop wij in een bamboezen huis werden binnengelaten, alwaar het zeer donker was, en wij, toen

er eene kanjoli ontstoken werd, een oud man in eenen hoek gewaar werden, dien ik vernam dat daloe Badjo was.

De matten werden gespreid en, de beenen kruislings gezeten, begon het gesprek door middel der bimaneseche tolken; maar in plaats van het antwoord over te brengen, begonnen zij hunne onderlinge diskussien en gaven hun eigen antwoord, waarbij de daloe niet in aanmerking kwam. Eindelijk gaf ik hen met aandrang te kennen, dat ik niet gekomen was, om met hen, maar met den daloe te spreken, en dewijl ik niets vorderde, riep ik een der beide matrozen, om in het bimanesech als tolk te fungeren, waarop ik den daloe te kennen gaf, dat ik handelaar van Makassar was en dat ik een' geel zijden brief van den kolonel gouverneur aan den daloe had, met verzoek om mij als handelaar toe te laten; dat ik eenige goederen had medegebragt, die hem wel zouden aanstaan, om die tegen produkten te ruilen, waarom ik hem daartoe toelating en bescherming verzocht. De daloe antwoordde eenvoudig: „Mijn land „is van de kompagne en van den sultan van Bima; welk be- „vel die geven zal door mij opgevolgd worden.” Ik zeide dat ik hem dankbaar was voor zijne gulle betuiging; dat het de eerste maal was, dat hij een hoodschap van het Nederlandsch gouvernement ontving, en dat ik hoopte dat zulks tot eene langdurige en goede vriendschap zoude leiden.

Wanneer ik nu de Bimanezen als tolken had laten spreken, zouden zij mij gezegd hebben, dat de daloe de orders van den sultan van Bima moest opvolgen, en ik alleen met diens order kon toegestaan worden. Door hen tot zwijgen te brengen ontweek ik dit. Daarop volgde een verder vriendschappelijk gesprek, waarbij ik vernam, dat er slechts eene kampong meer in de nabijheid was, welke door het volk van Badjo bewoond werd. De eigenlijke Mangaraiers woonden veel verder in het hooge gebergte, en daarvan zijn acht onder-daloes, die tot het rijk van daloe Badjo behooren.

Daloe Badjoe zelf is het hoofd van eenen afzonderlijken stam, Badjoe genaamd, wiens oorsprong ik nog niet heb kunnen uitvinden, wiens getal 200 mij werd opgegeven, en die met de 20 Bimanezen de twee vermelde kampongs bewonen.

Daloe Badjoe gaf voor van Bimanesche afkomst te zijn, en was tot de mohamedaansche godsdienst overgegaan; maar zijn voorzoon, die de andere kampong bewoonde, was nog heiden.

Hij zelf was zeer oud. Die zoon welke zijn opvolger zoude worden is van een zeer zacht en stil karakter en ook mohamedaan. Zijne dochter was met een Bimances geluwd.

Daar waar de rivier noordwaarts oploopt, is ook nog eenige bevolking verspreid; oostwaarts eenige Boeginezen en westwaarts eenigen van Tjendana (Sandelhout-eiland), die aldaar mogelijk achtergebleven zijn.

Het was reeds laat in den avond geworden; maar met de heldere maan vonden wij nog den weg terug en kwamen wij aan de plaats waar de sampan was blijven liggen, en alwaar eenige hutten tot tijdelijk verblijf door de bimanesche handelaren van Sapi van takken en stroo waren opgeslagen, maar nu verlaten.

De sampan lag met het hoog getij midden in de rivier en niemand had den moed om die te gaan halen van wege de menigte kaaimannen, en er bleef ons niets anders over, dan in die verlaten hutten te vernachten. Een der Beadjoes ging naar de kampong terug, om wat rijst te halen, dat ons in den nacht nog goed smaakte, dewijl wij sedert den morgen niets genuttigd hadden, en in het denkbeeld dat de kampong dicht bij was, hadden wij ook geene provisien medegenomen.

Wij rustten dien nacht zeer goed in die verlaten hutten op een bed van alang-alang.

Behalve de twee matrozen bleven er nog een paar Beadjoes bij ons.

De informatie, die ik over den handel bekomen had, waren vrij gunstig, en men verzekerde mij, dat wanneer er goederen

te bekomen wären, zooals ik had medegebragt, het bergvolk dan overvloedig kanceel en was zoude aanbrengeu, waarom ik besloot den Maleijer, dien ik van Sapi had medegenomen, aldaar met eenige goederen achter te laten.

Ik keerde daarom des ochtends nog eens naar daloe Badjoe terug, om daarover met hem nader te spreken. Hij was daarmee zeer ingenomen en wilde dat die Maleijer dan bij hem in zijne kampong zoude komen wonen, om beter voor zijne veiligheid te kunnen zorgen.

Naar de rivier terugkeerende, ontmoetten wij eenige Mangaraiers met varkens en kippen, die zij onder eenen grooten boom slagkten en offerden. Het speet ons toen niet van eenen tolk voorzien te zijn, om met hen te kunnen spreken.

Wij keerden daarop naar den kotter terug, voeren met hoog getij de rivier op en ankerden aan de plaats waar de verlaten hutten stonden.

Daloe Badjo bragt ons daar een bezoek met zijnen oudsten voorzoon, die nog heiden was, en den jongsten, zijnen opvolger, benevens verdere familie en eenige Bimanezen. Ik maakte van het vertrouwelijk bezoek gebruik om naar hunne relatie met den sultan van Bima te informeren, en werd mij door hen bevestigd, hetgeen ik reeds uit zoo verschillende bronnen vernomen had, dat er eene werkelijke slavencijns bestond.

De vier grootste daloes moesten elk tien slaven en de acht kleinere daloes elk vijf slaven 'sjaars aan den sultan van Bima opbrengen, verder was, geiten, hanen, enz., die elke daloe jaarlijks naar Reo en Pota brengt, van waar zij naar Sapi worden vervoerd en voor een groot gedeelte in het gebergte Wera verblijven, dat geheel door slaven van den sultan bewoond wordt.

De handelsprauwen voeren er ook slaven uit. De prijs van eenen slaaf was ook niet hooger dan tien spaansche dollars.

Ik vroeg aan den daloe of voor de slaven die zij aan de Bimanezen moesten opbrengen, enkel booswichten genomen werden of ook menschen die geen kwaad hadden gedaan; maar hij zeide de laatsten. Op mijne aanmerking dat het toch onregtvaardig was, menschen die geen kwaad hadden gedaan, te vangen en naar een ander land als slaaf te doen brengen, en dat hij als daloe beter voor zijne onderdanen moest zorgen, zeide hij dat zulks het bevel van den sultan van Bima was en dat hij dien moest gehoorzamen, waarop ik antwoordde, dat God hooger was dan de sultan van Bima en het niet wilde hebben, en dat het Nederlandsch gouvernement ook verboden had, dat vrije menschen tot slaaf zouden gemaakt worden.

Verder werden de goederen, welke ik er wilde achterlaten, gelost, en de daloe had een aantal menschen medegebragt, om die goederen naar zijne kampong te doen transporteren.

Intusschen was dat geen gedwongen dienst, maar vrije arbeid, waarvoor elk zijne belooning vooruit werd toegezegd.

Geweren en sabels durfde ik er niet te verkoopen, uit vrees dat die den Bimanezen in handen mogten geraken, welke er een slecht gebruik van zouden maken.

Ten slotte deelde ik nog eenige geschenken aan den daloe en zijne familie uit, die daarmede zeer ingenomen waren. Ik geraakte op eenen zeer vriendschappelijken voet met hen en wel tevreden verlieten zij ons.

Het werk was daarmede te Nanga Lilin afgeloopen. Des nachts zouden wij weder de rivier afzakken, maar de loods bleef weg, en deden wij dit den volgenden dag zonder loods.

Met den landwind kwamen wij des morgens nog buiten de baai en passeerden binnen het Toren-eiland.

Van de westzijde ziet men dat eiland in de verte als een klein Hollandsch stadje. De grootste rotsspits heeft den vorm van eenen dorpstoren, daarnevens verscheidene kleinere en stompere als huisdaken met eenen wal omgeven.

Met den zeewind zeilden wij de veilige baai van Nanga Ramo binnen, alwaar eene kleine rivier is, binnen welker mond, bij hoog getij, vaartuigen van vier voet diepgang kunnen binnengebragt worden.

Wij vonden er twee padoekans en één klein vaartuig van eenen chineschen handelaar te Makassar, welke er den vorigen dag gearriveerd waren.

Er was geene kampong te zien; slechts eenige verlatene stroo-hutten aan het strand, waarvan de prauwen die er ten handel komen tijdelijk gebruik maken en waarvan de chinesche handelaar er een paar had in beslag genomen. Verder hadden zij een paar kanonnen aan strand gebragt en eenige schoten gelost, en zij zeiden nu te wachten op den daloe, die hen wel zoude komen bezoeken.

Van iemand van Sapi had ik vernomen, dat er ter regterzijde van de rivier eene kampong van Mangaraiers was, onder bevel van kraing Ramo, en ter linkerzijde van de rivier eene kampong van Bimanezen.

Daloe Todo, de voornaamste der mangaraische daloes, die er gezag had, woonde in het gebergte.

Dezen spoedig te kunnen spreken was mijn hoofddoel, en ik wilde derhalve eerst kraing Ramo opzoeken.

Ter regterzijde van de rivier vonden wij ook een pad tegen het gebergte op, hetwelk wij beklommen en ons eerst door het kreupelhout leidde; verder over eene vlakte door alang-alang; maar een paar uur door geklouterd en geloopen hebbende, verloor zich het pad en was er noch kampong, noch menschelijk wezen te vinden, en keerden wij daarom terug.

Beneden komende zag de chinesche handelaar nog te vergeefs naar den daloe uit en besloten wij dus de bimanische kampong aan de linkerzijde van de rivier opte zoeken, en vonden wij een pad dat wij aldaar vervolgden. Na een uur geloopen te hebben kwamen wij in een alang-alang veld, en een eind weegs

verder zagen wij eenige huizen waarop wij regt aanliepen.

Wij vonden er een zestal huizen; het was de bimanische kampong. De oude djoeroe-basa was niet te huis; de jonge ontving ons vriendelijk. Hij was van de familie van anakoda Samana, met wien ik vroeger de reis per padoeakan naar Saleijer had gedaan, van wien ik toen reeds vele informatiën over Mangarai had ingewonnen, en welk vaartuig door een aantal mangaraische slaven bevaren werd, welke ik bij die gelegenheid had leeren kennen.

Ik vroeg naar de kampong van daloe Todo, die ver boven in het gebergte lag en welke wij even op eenen bergtop konden gewaar worden.

Ik wilde er dadelijk heen, maar er waren geene paarden te bekomen; de oude djoeroe-basa, zonder wien niets geschieden kon, was ook niet te huis.

Men bragt ons een eindweegs terug naar een ander huis, alwaar door eenige Bimanezen eene bijeenkomst gehouden werd en afgesproken, dat tegen den volgenden morgen, bij het aanbreeken van den dag, paarden zouden gereed gemaakt worden om naar den daloe te gaan.

Den 8sten november begaven wij ons vroegtijdig naar den wal en vonden wij de oude djoeroe-basa met de andere Bimanezen, maar deze zeide dat wij niet naar daloe Todo konden gaan, tot reden gevende dat er geene paarden te bekomen waren, dewijl die los geraakt waren.

Ik zeide dat wij dan wel te voet zouden gaan; toen sloeg hij voor dat wij eerst den volgenden dag zouden gaan, opdat hij eerst den daloe konde waarschuwen, en dat zij alsdan ook paarden zouden gereed hebben; maar ik antwoordde dat dit niet noodig was en ik geen dag verliezen kon; dat wij zeer goed gezamenlijk konden gaan, en ik voor de kampong zoude blijven en hij alsdan den daloe konde gaan waarschuwen; allerlei uitvlugten voerde hij aan, maar geene liet ik gelden.

Eindelijk dreigde ik hem dat wij dan zonder hem op weg zouden gaan, waarop hij ons verzocht dan nog maar vooruit te mogen gaan, en als wij nog een paar uren wilden wachten, zoude hij ook voor paarden zorgen.

Hierin nam ik genoeg. Deze discussie had plaats in het huis halfweg de kampong in het strand. De oude djoeroe-basa vertrok, maar een uur daarna begreep ik dat het beter was, het andere uur in de bimanesche kampong te gaan wachten, en stapten wij daarheen. Aldaar vonden wij nog den oude djoera-basa in zijn huis, welke toen zeide tijding ontvangen te hebben dat daloe Todo ten oorlog was uitgegaan tegen eenen zijner onder-daloes, en hij dus niet te huis was. Ik zeide dat hij mij niet zoude afhouden dien dag nog naar de kampong van daloe Todo te gaan; welke redenen hij ook verder aanvoerde, ik wilde er heen.

Toen werd het eten bereid en werden er een viertal paarden gereed gemaakt.

De oude djoeroe-basa vermaande ons de maag wel te vullen, want de weg was lang, zeide hij, en moeilijk onder weg iets te bekomen.

Wij vonden bij hem eenen ongelukkigen Mangaraier, die door eenen kaaiman in de borst was gebeten, en welke wond met inlandsche medicijnen beplakt, kennelijk verouderd en vervuild was. Met laauwe kompressen weekte ik die eerst af en vond een diep wondje in het teedere van de borst; het verzweerde. Met de kompressen brak het geheel open, en ik liet die dus voortzetten. Bij ons vertrek van Nanga Ramo was het reeds genezen en hij toonde ons veel dankbaarheid, en had dit ook op de anderen eene goede uitwerking.

De vermaning van den ouden djoeroe-basa opgevolgd hebbende begaven wij ons op weg; langzamerhand over eene bergvlakte van alang-alang de hoogte op. De heerlijkste natuurafereelen boden zich hier ons aan. Ter linkerzijde het trotsch gebergte

van daloe Todo in allerlei rigtingen afloopende, en aan de andere zijde het gebergte van Poeto Lejo, beiden in de rigting van het zuiden naar het noorden oploopende, door welker tusschenvlakte de rivier Nanga Mera heen kronkelt; het majestueuse van het geheel vervulde het gemoed met aanbidding en lof. Weldra werd het aangename dezer beschouwingen voor ons afgebroken, omdat wij moesten afstijgen om eene vervaarlijke steilte aftedalen, beneden rivieren met steenen en rotsblokken te passeeren, en alsdan bijna op handen en voeten weder eene vervaarlijke hoogte opteklauteren. Verder op geschiedde dit zoo bij herhaling, en alvorens de spits te bereiken waar de kampong van daloe Todo stond, moesten wij menigmaal naar den adem hijgen. Onderweg vonden wij oranjeboomen, maar het was het seizoen van de rijpe vruchten niet.

Het ideaal van eene schoone ligging voor eene kampong of een huis is voor den Mangaraier, dat die bijna ongenaakbaar is en de weg daartoe zoo moeilijk, dat het geen weg meer kan genoemd worden. Eindelijk kwamen wij aan den berg, alwaar wij de kampong van daloe Todo bijna boven ons hoofd hadden.

Wij ontmoetten aldaar eenen broeder van daloe Todo, die jagt op eenen buffel liet maken; het was een zwaarlijvig man met een dik rood gezigt. Toen hij vernam dat ik handelaar was, vroeg hij of ik ook anijsdrank had, en vernemende dat wij dien niet verkochten, geraakte hij verder zeer onverschillig. De zoon van daloe Todo, die er ook bij was, zag er beter uit en had eenen zeer helderen, maar zeer bescheiden opslag van oog.

Het was donker alvorens wij de kampong bereikten. Wij kwamen binnen en werden gelijk vee in eene hut of hok van alang-alang gelaten. De oude djoeroe-basa, die waarschijnlijk ons reeds te voren dat fraaije logies had doen bestellen, ging naar den daloe, en kwam met de boodschap terug dat het reeds te laat was, om ons dien avond nog te kunnen af-

wachten en wij dus eerst in die hut zouden vernachten. Men bragt ons rijst en kip, waarbij wij een blikje sôep voegden.

De geheele hut kwam vol van mangaraische bezoekers, maar niemand hunner verstond maleisch, en de Bimanezen bragten niet meer in het mangaraisch over dan zij verkozen, zoodat wij in het gesprek vrij gebonden waren, waarom wij, vermoeid zijnde, ons ook maar spoedig ter ruste begaven. De nacht was zeer koud; wollen deken en buis, welke ik medegenomen had, kwamen mij zeer te stade.

De huizen in de kampong zijn als korven, en dat van den daloe eenen ronden kegel gelijk, in eene punt uitloopende.

De vloer is iets boven den grond verheven, en het dak loopt rondom bijna tot den vloer toe af. In het midden is eene zeer groote vuurhaard, waarop des avonds een paar halve boomstammen worden ontstoken, en een goed vuur tot verlichting en verwarming wordt aangelegd, dat des nachts brandende wordt gehouden, en met het aanbreken van den dag op nieuw wordt angeblazen.

Na het ontwaken deden wij eene wandeling bij de kampong, en zagen er de frambozen overvloedig in het wild groeijen, maar van zeer weinig smaak.

Tegen zeven uur werden wij verzocht bij den daloe te komen. Voor de woning van daloe Todo was eene vrij groote ovaalronde vlakke verhevenheid van blaauwe platte steenen, waarop hij met eenigen van zijne familie en notabelen, benevens de Bimanezen met den ouden djoeroe-basa aan het hoofd, gezeten was. Ik maakte hem mijn verlangen bekend, even als aan daloe Badjoe. De oude djoeroe-basa had hem intusschen reeds goed zijne les geleerd, en zeide dat hij met zijne familie daarover zou beraadslagen en dat hij mij het antwoord nader zou doen toekomen. Er was volstrekt niets meer te vragen of geen gesprek aan te knopen; er werd geen antwoord meer gegeven, en wij moesten ons getroosten naar onze stroohut terugtekeeren.

Kort daarna kwam de oude djoeroe-basa ons zeggen, dat de daloe over de zaak geen bericht van den sultan van Bima ontvangen had, en derhalve het verzoek niet kon toestaan. Ik verzocht daarop voorloopig onzen geëmploijeerde den heer Lenz met de goederen te mogen achterlaten; dat ik alsdan naar Bima zoude gaan, om eenen brief van den sultan, welken ik vertrouwde wel te zullen bekomen; maar de djoeroe-basa zeide: de daloe was te bang, en kon niets toestaan. De oude djoeroe-basa scheen hem alles zoo ingepeperd te hebben, en welligt waren het zijne eigene woorden, die hij ons overbragt, want onder de hand vernam ik nog door eenen anderen Bimanees, die reeds gunstig voor ons gestemd was geworden, dat de daloe wel verlangde, dat wij onzen handel te Nanga Ramo vestigen zouden, en dat ik maar een brief van den sultan van Bima moest brengen.

Niets dus kunnende bespreken of vorderen, bleef er niets anders over, dan de terugreis aantenemen, welke zonder bijzondere voorvallen volbragt werd. Het was reeds donker geworden toen wij in de bimanische kampong retourneerden, alwaar wij dien nacht bleven logeren.

Den volgenden ochtend bij den ouden djoeroe-basa aan huis gezeten zijnde, zagen wij hem in vervaardheid oprijzen op het bericht dat er Mangaraiers bij de vaartuigen van den chineschen handelaar van Makassar ten handel geweest waren zonder zijne tusschenkomst, waarvan hij het zijne moest hebben.

Naar zijn voorgeven was zijn regt 10°/o; maar denkelyk zal hij den armen Mangaraiers wel meer afgetroggeld hebben. De Bimanezen bemoeijelykten ons verder, door de Mangaraiers hooge prijzen te doen vragen voor hetgeen zij ons te koop kwamen aanbieden; zoo konden wij zelfs naauwelijks kippen bekomen, waarvoor zij dubbele prijzen van die te Makassar wilden hebben.

Het is een regelmatig stelsel van afsluiting hetwelk de Bimanezen met de Mangaraiers opvolgen, en de sultan van Bima

schijnt strenge orders gegeven te hebben, om alle vreemde handelsrelatiën zooveel mogelijk tegen te werken. Zoo had vroeger zekere kapitein Petersen, op voorspraak van den gezaghebber van Bima, bijzondere aanbeveling van den sultan ontvangen om met eene kleine schoener eene lading paarden te Mangarai te gaan halen; maar de sultan liet er eenen geheimen last bijvoegen, dat de daloes hem maar twee à drie paarden mogten leveren, en de man had er zich een paar weken opgehouden, maar niets kunnen uitrigten. Een Bimanees vertelde mij als oorzaak dat de inboorlingen voor hem weglieden, maar een andere verhaalde mij op eenen anderen tijd, dat de sultan order gegeven had slechts twee à drie paarden aan hem te verkoopen.

Teruggekeerd trad ik in overleg met den gezagvoerder van den kotter, die er op gerekend had de aan boord gebleven goederen aldaar te zullen lossen. De heer Lenz wilde ook liever te Mangarai blijven dan naar Bima terugkeeren, en ik gaf den ouden djoeroe-basa te verstaan, dat de heer Lenz met de goederen die nog aan boord waren, te Nanga Ramo zoude achterblijven, en dat ik, na verder Flores bezocht te hebben, naar Bima zoude gaan, om een brief van den sultan te halen, alsdan zoude terugkeeren, en dat wij vooreerst eene der hutten aan het strand in gebruik zouden nemen. Wij zochten daarop zulk eene hut op en lieten de goederen lossen; den 11den november werd het alles nog geregeld en in orde gebracht.

Des zondags bleven wij nog te Nanga Ramo, om volgens zeggen met den kotter van daar te vertrekken. Een zwager van daloe Todo kwam nog met eenigen van zijn gevolg aan het strand, en ook deze maakte geene bedenkingen tegen het verblijf van den heer Lenz aldaar.

Ik maakte van die gelegenheid gebruik om een nader gesprek met de Mangaraiers aanteknoopen, om hunne vatbaarheid te beproeven, en vroeg hun of zij ook geloofden dat er een God

is? waarop zij antwoordden: „ wij weten het niet, wij hebben hem nooit gezien „

„ God is een geest „ zeide ik, „ wien wij niet kunnen zien, maar wij kunnen Zijne stem in ons binnenste hooren, die ons zegt of wij goed of kwaad doen. Verder kunnen wij God zelven niet zien, maar Zijne werken, daar Hij alles geschapen heeft, en die kunnen ons leeren hoe groot en magtig God is. Dien God niet te kennen is het grootste ongeluk; Hem te kennen het grootste geluk; en daarom heeft die God zich ook in een boek nader bekend gemaakt.” Ik voegde er bij, dat de heer Lenz, die ook zendeling was van den eerwaarden heer Gossner uitgezonden, dat boek bij zich had en bij hen zoude blijven, en dat als zij onderwijs wilden ontvangen, zij dan maar bij hem moesten komen.

Hunne vraag was, wat zij daarvoor moesten medebrengen, en op de verzekering, dat zij niets hadden medebrengen en dit onderwijs om niet zoude gegeven worden waren zij zeer tevreden.

Ik nam nog eene andere proef, met eenen die vrij schuw was en mij eerst niet durfde naderen.

Ik plaatste mij, zoo na ik bij hem kon komen, met papier en potlood in de hand en begon, van één af, de getallen in het mangaraisch te noemen en opteschrijven, waarop zijne nieuwsgierigheid hem nader trok; hij keek naar de teekens en begon mede te tellen, en wij telden tot vijftig; ik gaf hem het papier, wij herhaalden het nog eens, en zeer tevreden dat hij zoo spoedig de getallen had aangeleerd, verliet hij mij.

Mohamedanen en Hindoes beschouwen zich zelven zooveel beter dan de christenen, en zijn te hoogmoedig om onderwijs aantenemen; maar die arme heidenen beseffen veel spoediger hunne onkunde en zijn daardoor zooveel te meer vatbaar voor christelijke beschaving.

Tegen den avond kwam er nog een Endenees te Nanga Ramo, die vernomen had, dat er vaartuigen waren aangeko-

men, en eenige kaneel, die hij te Borro had, voor amfoen wilde verruilen. Hij was zeer geslepen, gaf mij belangrijke informatie, en spoorde mij aan om vooral Borro te bezoeken, hetwelk oostelijker aan de kust van Mangarai gelegen is. Ook volgens hem schijnt de slavenhandel te Ende nog in vollen bloei te zijn.

Op mijne eerste vraag, welke produkten er te Ende te bekomen waren, sprak hij, behalve van olie, kokosnoten, endenesche kleedjes, ook zeer familjaar van slaven, die aldaar uit het gebergte gevangen werden, en er ook van Tjendana, Timor en Solor werden aangevoerd.

Intusschen kwam er van het vertrek van den kotter des zondag's nachts niet, en ontdekte het zich eerst een paar dagen later, dat het vaartuig er met springtij was binnengekomen, en er ook niet dan met het volgende springtij uit kon, waarop wij nog zes à zeven dagen moesten wachten.

Het was voor mij eene groote teleurstelling. Ik besloot daarop maar vooruit over land naar Borro te reizen, om aldaar daloe Sita te bezoeken; de kotter zou mij dan later komen afhalen. De Endenees zoude mij vergezellen, benevens Joseph, iemand van Dampo geboortig, die in het huis halver weg tusschen het strand en de bimanesche kampong woonde en die ons vrij genegen was en tevens tot goeden gids en tolk verstrekte.

Niet voor donderdag 'smorgens kon ik met de paarden gereed komen, en gingen wij zeer vroeg op weg.

Wij trokken over de bergvlakten, die dicht aan het strand uitkomen, over de Nanga Mera rivier, verder tegen de bergvlakten van het Poeto Lejo gebergte, van waar ook verschillende bergruggen naar het strand uitloopen, waarbij weder vele steilten moesten afgedaald en hoogten beklommen worden, en de weg gedeeltelijk ook langs het strand over keijen en rotsblokken liep, of iets binnen door eene wildernis, waar men niet

passeren kon zonder door de doornen de kleederen te scheuren of gevaar te loopen elk oogenblik te blijven hangen in de rotan en slingerplanten, waarmede dezelve doorgroeid is.

Om Borro nog dien dag te kunnen bereiken, konden wij ons onderweg niet veel ophouden en arriveerden wij aldaar toen het reeds vrij duister was.

Deze plaats is eene vlakte aan de rivier Borro, alwaar de Endenezen benevens de Keo's, Tongo's, Noemba's, volksstammen tusschen Rokka en Ende, ten handel komen, om er olie, kokosnooten, kleedjes, enz. tegen rijst te ruilen, waartoe zij ook hunne stroohutten langs de rivier hebben opgeslagen. Het zijn lange hutten; ter eene zijde worden de goederen opgeslagen, ter andere zijde, over het langst, is eene balé-balé boven den grond gemaakt, waarop de slaapmatten naast elkander liggen uitgespreid, tot logies voor het prauwenvolk, zooveel als dezelve kunnen bevatten. Zoo waren er een paar hutten vol met volk van Tongo, waarbij ook een kompagnon van anakoda Salee, omtrent wiens slavenhandel ik nadere berigten moest inwinnen. Verder een paar hutten met volk van Keo; eene hut waarin een paar Bimanezen logeerden, en nog eenige verlaten hutten.

Aanvankelijk wist ik niet waar ik den nacht zou doorbrengen. Om mij alleen in eene verlaten hut te begeven was wellicht minder veilig; mij hun geheel toe te vertrouwen welligt beter.

Een Bimanees raadde mij de hut der Tongo's aan, en zoo nam ik daar mijn intrek en spreidde er ook een paar slaapmatten, eene om mijne pakkagie op te leggen en eene voor mij zelve. Ik had gelukkig de eerste plaats in den hoek; naast mij volgden nog 25 à 30 manschappen van Tongo.

Het volk van elke prauw verzamelde zich op hunne legerplaats om een lampenpitje, ten einde hun avondeten te nuttigen.

Ik had den bimanischen djoeroemoedi verzocht voor mij te zorgen, met belofte van hem te zullen beloonen. Ik kreeg ook een lampenpitje, rijst en wat eijeren, en dat genuttigd hebbende

met eenige provisie die ik bij mij had, sliep ik dien nacht zeer goed.

De Endenees had mij reeds over de Keo's en Tongo's gesproken, en als ik kon had ik hen over land willen bezoeken; maar des morgens bij het ontwaken had ik reeds den grooten schat voor mij, hutten vol Keo's en Tongo's, die ik nu kon leeren kennen zonder er verder om te reizen.

De Keo's hebben even als alle andere bergvolken van Flores gekroesd haar, met dit onderscheid dat liet beneden hoofd tot boven de ooren door hen geschoren wordt. Hun gelaat is levendiger dan dat der Mangaraiers; er waren zelfs zuid-europesche physionomien onder hen. Zij hebben blaauwe slendangs met witte figuren, zoo als uitsluitend door hen vervaardigd worden. Voor dat het doek door hen blaauw geverwd wordt, naaijen zij er figuren van bamboes op; geverwd nemen zij de bamboes er af, waardoor er witte figuren in overblijven, alsof die er in gedrukt waren. Zij zijn goedaardig maar uitermate schuw.

Ik wenkte des morgens eenige Keo's bij mij te komen zitten onder eenen boom, maar zij waren er niet toe te bewegen, alvorens door een paar Tongo's daartoe te zijn overgehaald; na hen op den schouder getikt en hen toegeknikt te hebben, werden zij vrijer, en knoopte ik door de Tongo's een gesprek met hen aan, waarin zij zeer behoorlijk antwoord gaven. Bijaldien zij onderwijs ontvingen, zoude het blijken dat zij in hunne verstandelijke vermogens op lange na niet misdeeld zijn.

Van de Tongo's vernam ik op nieuw de geschiedenis van anakoda Salee. Zij zijn een volk dat van het strand af tot in het hooger gebergte woont. Anakoda Salee's vader was van Makassar, die zich onder de Tongo's gevestigd en gezag aangenatigd heeft. Die welke aan het strand wonen zijn mohammedaansch, spreken wat maleisch en makassaarsch, en beschouwen zich als zeer beschaafd boven de Tongo's die het hooger

gebergte bewonen, met wie zij meestal in oorlog zijn, en hetwelk jaarlijks aan Salee eene subsidie slaven moet opleveren.

Hoe aangenaam het mij ook was aldaar zoo in de gelegenheid te zijn Keo's en Tongo's te leeren kennen, zoo was het er echter toch voor mij zoo aantrekkelijk niet om mijn verblijf onder hen zeer lang te rekken.

Ik besloot dus daloe Sita te gaan opzoeken, en verzocht ik Joseph de paarden te laten koken, en met mij derwaarts te gaan, waarin hij eerst niet veel zin had, maar mij toch gelukte.

Wij begaven ons op marsch. De weg was redelijk goed. Eerst leidde het pad ons over een terrein, dat vol was met waaierplanten en lontarboomen; verder over eene breede rivier, de Nanga Tili, vol met keijen; verder den berg op, over eene vlakke van alang-alang, en het laatste circa een derde gedeelte, door bosch, waarin ook nog al bamboes gevonden werd.

Met duister kwamen wij bij daloe Sita, die een vrij zindelijk, nog nieuw makassaarsch huis had. Er was een Boeginees die met zijne zuster getrouwd was, en op Tjendana woonde met said Serif, welke Arabier zich aldaar het gezag heeft aangematigd.

Daloe Sita is een man van middelbate jaren, eene goede physionomie en een vlug oordeel, die ook wat maleisch en makassaarsch kan spreken. Hij is ook mohamedaan geworden; maar scheen zijn smaak voor varkensvleesch nog niet verloochend te hebben, maar wel zooveel te meer aan de amfoen gewoon te zijn geraakt.

Hij ontving mij zeer gul en met zeer veel genoegen. Ik was de eerste Europeaan dien hij te zien kreeg; hij onderzocht mijne schoenen, kousen, zadel; het waren voor hem groote kuriositeiten; alles was hem even belangrijk.

Ook met hem knoopte ik een gesprek aan, en ik zeide dat ik gekomen was, om te zien, of ik daar ook handel kon drijven; dat ik zoude zorgen, dat er geene soorten van goederen zouden ontbreken, welke de bevolking mogt verlangen, behalve

sterke dranken en opium; en dat ik alle soorten van produkten wilde koopen.

Ik voegde daarbij dat echter slavenhandel daarmede niet bestaanbaar was, en het gouvernement dien ook verboden had. Hij scheen wel te verlangen naar eene vestiging van handel, maar later vermeen ik, uit meerdere onverschilligheid daarvoor, reden gevonden te hebben te moeten denken, dat hij wel slavenhandel met de Endenezen drijft.

Na nog over verschillende onderwerpen met hem gesproken en mijne informatien door hem vermeerderd te hebben, begaven wij ons ter ruste.

Des nachts gevoelde ik mij ongesteld: ik had dien dag te veel water gedronken en kreeg eene buikziekte, die den geheelen volgenden dag aanhield. Daloe Sita was er zeer verlegen mede, en ik moest hem met alle moeite geruststellen, zeggende overtuigd te zijn, dat het niet zijne maar mijne eigene schuld was, dewijl ik te veel koud water had gedronken. Zij gaven mij inlandsche medicijnen, die ik gebruikte, waarop het spoedig beter werd en ik den nacht daarop goed sliep.

Intusschen was het seinschot vernomen dat de kotter te Borro was gearriveerd.

Daloe Sita moest met den Boeginees dien dag ook derwaarts; ik gevoelde mij nog uiterst zwak, maar nuttigde een stukje brood met wat wijn, en waagde daarop de terugreis zeer vroeg met het aanbreken van den dag, uit vrees dat ik de hitte van de zon niet zou kunnen doorstaan.

Ik ontving echter nieuwe kracht en reeds te elf ure 's morgens bevond ik mij weder goed en wel te Borro, alwaar ik den kotter vond, en begaf mij dadelijk naar boord, gebruikte wat bouillon, en genoot daarop eene verkwikkende slaap.

Toen ik ontwaakte zag ik daloe Sita bij mij, die terwijl met den Boeginees was afgekomen; het was hem een pak van het hart mij weder goed en wel aan boord te zien. Ik deelde

eenige geschenken uit en nam afscheid van hem; allen waren zeer tevreden, en hoogst gelukkig over de ontmoeting met eenen Europeaan keerde daloe Sita met zijn gevolg naar den wal terug.

Den 19den november verlieten wij Borro en zeilden dicht langs de kust het gebergte van daloe Manoe en daloe Kota voorbij. Des ochtends van den 20sten hadden wij de piek van Rokka vlak over ons.

Het was alles tot beneden aan het strand bewoond, met tuinen aangelegd, en in de verte niets dan zeer hoog gebergte. Des avonds bereikten wij nog de piek van Keo, en gingen ten anker. Ik dacht eerst aan den wal te gaan, alwaar wij eenige menschen langs het strand zagen wandelen.

Een paar matrozen gingen met de sampan naar eene kleine prauw die juist voorbij zeilde, om eerst naar dat volk te informeren. De prauw was van Tongo en men waarschuwde ons niet aan den wal te gaan, dewijl de menschen die langs het strand liepen orang-bawa waren, een slecht volk dat de menschen vermoordde, waarom ik maar beter vond aan boord te blijven. De gezagvoerder van den kotter liet ook dadelijk het anker ligten, om met den landwind weder onder zeil te gaan.

Den 21sten november hadden wij Noesa Ende voor ons, en de zeewind bragt ons ter reede van Ende.

Ik begaf mij dadelijk naar den wal en vond er een jong mensch, die zeide de zoon van den radja te zijn, welke aan het andere einde van de kampong woonde. Op mijn verzoek geleidde hij mij derwaarts, mij tevens verhalende hoe zij toen juist in groote bezorgheid waren, dewijl zij reeds sedert zes maanden met een der naburigste bergvolken, de Dona's, in oorlog waren. Ik kon eerst later de aanleiding daartoe te weten komen.

Wij kwamen bij den radja, die nog twee zeer defekte stoelen had, die hij op eene veranda liet brengen. Een geel sitsen

baadje met sarong was zijne kleeding, en zijne geheele physionomie die van eenen onverschilligen en ongevoeligen opiumschuiver. Ik zeide hem een geel zijden brief van den kolonel gouverneur van Celebes te hebben, en gekomen te zijn om inlichtingen wegens anakoda Salee, en vroeg hem op welke wijze hij dien brief wilde doen afhalen, waartoe hij mij zijnen djoeroetoelis zoude medegeven. Hij zeide dat Salee zijn gezag niet gehoorzaamde, maar zijn eigen gezag uitoefende, en dat hij dus voor hem niet verantwoordelijk was. Ik verzocht hem toeh mededeeling te doen van zaken die hem zoowel als anderen waren bekend geworden, waartoe hij zich dan ook genegen verklaarde.

Ik keerde naar boord terug en stelde den djoeroetoelis den brief ter hand. Met den achtermiddag ging ik weder naar den wal, om te vernemen hoe het met de zaken stond, en wanneer ik het antwoord zoude kunnen bekomen, dat echter niet voor den volgenden morgen zoude zijn, dewijl ik dien dag den radja niet meer kon spreken.

Ik maakte intusschen een bezoek bij den imam, op het oog een goed kundig man, om nadere informatien wegens het binnenland in te winnen, die vrij voldoende waren. Ik bemerkte daaruit, dat al de bergvolken achter Ende nog heidensch zijn, landbouwend en goed van aard.

De mededeeling van den imam was mij zeer opmerkelijk, dat geen volwassen Endenees zonder gevaar van zijn leven door het gebergte kon gaan, en dat, als zij iets uit het gebergte wilden hebben of eene hoodschap wilden zenden, zij dit door jongens van 14 tot 16 jaren moesten laten doen, die veilig door het gebergte konden reizen, een bewijs van de goedardigheid van het bergvolk en dat zij slechts uit vrees den volwassen Endenees aanvallen, van wien zij niet veel goeds gewoon zijn.

Van de bergvolken, die aan de afpersingen van Ende onderworpen en zoogenaamd bevriend zijn, zag ik er verschei-

denen te Ende in de kampong, die ik aanhield om hen eens te laten toespreken. Eerst waren zij zeer bevreesd; er waren die begonnen te trillen en welken het koude zweet uitbrak, en mij het grootste medelijden inboezemden. Ik liet hun dan eerst vragen van welk gebergte zij waren, en op hun antwoord van Doenga, Worotoro enz. liet ik hun zeggen dat ik Hollander was, en ik nog nooit iemand van hen gezien had, gelijk zij ook nooit eenen Hollander gezien hadden, en dat ik hun veel geluk toewenschte.

Een vriendelijke toeknik, de taal der oogen, verstonden zij het best, en als zij erg bevreesd waren bragt een streelen over den schouder hen tot bedaren. De vrouwen schenen mij toe meer bij de hand te zijn dan de mannen. Eene oude vrouw van Doenga, die met haren zoon en een paar slavinnen voorbijging, was zeer vlug in het spreken. Toen zij vernam dat ik handelaar was, en mogelijk zoude komen handelen, nam en gaf zij zeer goede informatien, en zeide dat niets liever te hebben dan dat zij allerlei soorten van goederen kon bekomen, dan zoude zij ook wel zorgen dat er allerlei produkten werden aangebragt.

De meesten dragen geheele rollen koperdraad om den arm. De mannen zijn voorzien van geweer en klewang.

Den 22sten november kwam ik des morgens bij den radja van Ende terug, alwaar ook de bandhar, de imam en de overige mantris in raadsvergadering vereenigd waren.

Na eenige beraadslaging zou de brief geschreven worden; maar dat scheen juist de zaak waarmede zij het meest verlegen waren. Eindelijk werd ik door hen verzocht dien te schrijven, en kwam ik hun daarin te gemoet. De radja door den djeroetoelis ondersteund dikteerde den brief aan den kolonel gouverneur. Het tjap of zegel kon er echter eerst den volgenden dag er opgesteld worden, dewijl dat van Noesa Ende moest gehaald worden, alwaar het met de rijkssieraden, uit vrees voor eenen inval van de Dona's geborgen was.

Aan boord teruggekomen gevoelde ik mij ongesteld en kreeg de koorts, waarin een groot gedeelte der equipage met mij deelde; daarbij had ik mijne medicijnen te Nanga Ramo achtergelaten.

Wij keerden den 24sten van Ende naar Nanga Ramo terug en arriveerden aldaar, wegens stilte, niet voor den 29sten november.

Ik was door de koorts zeer verzwakt, en ook de heer Lenz had die sedert vier dagen gehad; de makassaarsche prauwen hadden ook veel zieken aan boord. Op het gebruik van chinine hield de koorts dadelijk op, en den volgenden dag ging ik met Lenz op het gebergte doorbrengen bij Joseph, den bewoner van het huis half weg het strand en de bimanesche kampong, hetgeen ons zeer verkwikte en eenen weldadigen invloed op ons had.

Dewijl ik het aan het strand te ongezond bevond, besloten wij, na gemeenschappelijk overleg, vlak bij Joseph een huis opteslaan, dat de heer Lenz zoude bewonen, en werwaarts de goederen zouden vervoerd worden.

Er werd hierover een akkoord met de Bimanezen gemaakt en ik verliet den 5den december Nanga Ramo, deed den volgenden dag Nanga Lilin weder aan, alwaar ik bij daloe Badjo den achtergelaten Maleijer met de goederen in goede orde wedervond, en dienzelfden avond nog werd het anker geligt om Flores te verlaten.

Den 7den december waren wij reeds bezuiden Komodo, maar een hevige stroom voerde ons weder straat Mangarai binnen en de stroom om de zuid voerde er ons weder uit; den 8sten passeerden wij Sapi en ankerden in Brittanie-baai, en den 10den arriveerden wij te Bima.

Toen overhandigde ik den aanbevelingsbrief van den kolonel gouverneur A. van der Hart aan den sultan en liet tevens verzoeken om een onderhoud bij den radja Bitjara, bij wien ik twee dagen daarna werd toegelaten.

Ik gaf hem te kennen, dat ik dien aanbevelingsbrief bij mijne eerste komst te Bima niet overhandigd had, dewijl ik het doelmatigst had gevonden eerst de zuidkust van Mangarai te bezoeken, om er de gesteldheid van te leeren kennen, en juist te weten welke aanbeveling en ondersteuning ik aan hem te vragen had; dat ik er nu geweest was, den heer Lenz te Nanga Ramo en den Maleijer te Nanga Lilin had achtergelaten, en ik nu van den sultan brieven of boodschap aan de daloes verzocht, om onzen handel daar toetelaten; dat ik wijders denkelyk ook de noordkust zoude bezoeken, en daartoe aanbevelingsbrieven aan de radja's van Bari, Reo en Pota verzocht. Op beide deze verzoeken zeide de radja Bitjara nog geen antwoord te kunnen geven, en zoude hij alvorens inlichting geven aan den kolonel gouverneur, omtrent de regten van Bima op Mangarai. De slavencijs wilde hij niet als slavenhandel beschouwd hebben; hij vond die zeer geoorloofd en klaagde dat de daloes thans veel te weinig aan Bima opbragten, daar in vroeger jaren de grootste daloes elk veertig en de kleine twintig slaven 'sjaars aan Bima moesten opbrengen.

Den 15den december verlieten wij Bima en vonden wij buiten de baai een stevigen westenwind met hooge zee. Den volgenden dag hadden wij reeds Celebes in het gezigt.

Ongelukkig werd er des nachts weder te veel om de oost gestuurd, zoodat wij des morgens te Bonthain in plaats van te Makassar waren; maar wij werden zeer aangenaam en vriendelyk ontvangen door den heer Donselaar, bij wien de heer Goudsward gelogeerd was, beiden zendelingen aldaar, maar tot mijn leedwezen kreeg ik de koorts terug.

Bonthain was zeer veel verbeterd sedert ik het vroeger gezien had; er waren behoorlyke wegen aangelegd, die er vroeger geheel ontbraken.

Den 21sten vertrokken wij van daar en met bijzondere gunstige gelegenheid keerde ik den 23sten des zaturdags vóór

kerstijd in mijn gezin terug, dat ik in welstand mogt aantreffen, waarop eenige aangename rustdagen de moeitevolle reis vervingen.

De kolonel gouverneur A. van der Hart, wien ik den uitslag mededeelde, liet dadelijk aan den sultan van Bima verzoeken onzen handel op Mangarai toetelaten, en ontving ik op een rekwest vergunning voor den heer Lenz tot tijdelijk verblijf aldaar.

Den 2den maart 1855 verliet ik op nieuw Makassar met mijne schoener Voorlooper met eenige goederen, vooral met het doel om te zien wat de eerste uitslag van onze onderneming was geweest.

Het voornemen was om eerst naar Bima te gaan, en den sultan toelating tot den handel te Mangarai te verzoeken, maar met den stevigen westenwind en stroom geraakten wij bewesten den Goenoeng Api en konden wij Bima niet meer bereiken.

Spoedig waren wij straat Sapi door en stuurden toen zuidelijker om buiten den stroom van straat Mangarai te blijven, en reeds den 7den maart bevonden wij ons weder te Nanga Ramo.

Den heer Lenz vonden wij in zijne woning of hut alwaar de goederen ook waren opgeslagen, vlak bij het huis halfweg het strand; hij had nu en dan de koorts gehad maar bevond zich toen redelijk wel.

Hij had vele ontberingen uitgestaan, zonder er over te klagen, en ik bragt hem eenige provisiën, die hem zeer welkom waren. De zaken waren er nog zeer beperkt gebleven en slechts een klein partijtje kaneel, door een paar Bimanezen ons bezorgd, was er voorhanden. Men verhaalde ons in het geheim dat de daloes wel den handel wilden toelaten en dat genoeg kaneel te bekomen was, maar dat de sultan van Bima had laten verbieden produkten bij ons te brengen.

Aanvankelijk waren de Mangaraiers zeer schuw geweest, maar door den vriendelijken omgang met den heer Lenz, waren zij er reeds redelijk goed van genezen, en kwamen zij hem dagelijks bezoeken. Tot dien tijd was het er ook zeer veilig geweest; hij sliep alleen in zijne woning met een paar jongens, en alles was er zeer vertrouwd.

Dit maal dat ik er was kwam daloe Ponko, van wien ik tot dien tijd nog niets vernomen had, met eenen geheelen stoet van menschen een bezoek afleggen, en vernam ik dat hij met daloe Todo gelijke magt had.

Hij was een reeds oud en klein man, die er zeer scherp uitzag, maar door allen gevreesd werd en door het overmatig gebruik van toek in eenen beschonken staat was.

Hij kwam in de toko om de goederen te zien en kocht behalve eenige kleinigheden eene kist timmermansgereedschap. Toen verzocht hij om eenige geschenken, waarin wij hem te gemoet kwamen. Daarop ging hij heen en werd door een zijner volgelingen een bos parangs medegenomen. De heer Lenz, dit bemerkende, zond dadelijk eenen jongen achterna om die weder af te nemen, waarop daloe Ponko terugkomende de kris wilde trekken en het vooral op mij scheen gemunt te hebben; maar hij werd door de anderen tegengehouden en weder tot bedaren gebragt, waarop hij vertrok.

Daarna kwam daloe Sita van Borro ons een bezoek brengen en ontvingen wij nader informatie wegens daloe Ponko, van wien wij vernamen dat hij zeer veel magt had en zich nooit aan de Bimanezen had willen onderwerpen, maar dat hij ons tot den handel te Borro kon toelaten. Ik besloot daarop te trachten weder met hem bevriend te worden, hem te gaan opzoeken en nog eenig geschenk te brengen.

Ik ging daarom met Joseph, mijnen vorigen gids, benevens daloe Sita en eenen zijner voorname volgelingen, die achtergebleven was, naar eene kampong in het gebergte over de Nanga

Merah-rivier, waar daloe Ponko zich nog ophield. De weg liep over eene bergvlakte derwaarts, en wij moesten de Nanga Merah passeren, alwaar in den regenmoeson een vervaarlijke stroom gaat. De mangaraische vorsten verlaten van tijd tot tijd hunne kampongs en laten dan in streken die huu het beste aanstaan, hutten opslaan waar zij eenige dagen blijven kamperen. Wij vonden hen bij eene kampong van een zestal huizen, bewoond door afstammelingen van Bimanezen en Soembanezen, die er potten vervaardigen.

Wij troffen er daloe Pouko met zijnen stoet aan; maar zij waren weder druk bezig toeak en arak te drinken; hij ontving mij vrij onverschillig, en vertrok met zijnen wilden stoet verder op in het gebergte. In de Nanga Merah was de stroom zoodanig toegenomen, dat wij er voor moesten blijven vernachten en den volgenden dag konden wij dien niet dan veel meer benedenwaarts doortrekken om te huis te komen.

Wij verlieten daarop met de Voorlooper Nanga Ramo om te zien hoe het te Nanga Lilin gesteld was.

De Malcijer dien ik bij daloe Badjo achtergelaten had was zeer wel, maar verhaalde mij dat in het begin van januarij een daing Malimpo, zoon van den bimanischen bandhar te Reo, met een stoet van zestig man gekomen was en eene maand lang in de kampong van daloe Badjo was komen kamperen, van daloe Badjo eene hoeveelheid was en eenige goederen van ons opgeëischt had, die de daloe uit vrees had gegeven. Zij hadden ook om opium gevraagd, die er niet was, en overigens van de bewoners kippen en geiten genomen, moesten van rijst voorzien worden, en hadden eene ware inlegering gehouden. Na dien tijd was men echter van hen verschoond gebleven, en kwamen de Mangaraiërs kancel brengen om tegen goederen in te ruilen.

Daloe Badjo en zijn zoon waren hem zeer behulpzaam geweest, en hij had in dien tijd eene goede partij kassia in voorraad bekomen.

De goede rressources en de gunstige gezindheid der bevolking

van Mangarai werden mij dus volkomen bevestigd, wanneer zij slechts van bimanischen invloed ontheven werden. Ik besloot dan dadelijk naar Bima en Makassar te retourneren, om daartoe pogingen aantewenden.

Bij het afzakken van de Nanga Lilin geraakte de schoener met den hevigen stroom op eene droogte, waarvan wij dien niet dan bij hoog getij met volle maan konden afbrengen, hetgeen een oponthoud van circa 10 dagen veroorzaakte. Een paar dagen voor het vertrek kwamen er zeventien prauwen van Bima opzetten, waarvan drie te Nanga Lilin binnenkwamen en de overige naar Nanga Ramo zeilden.

Aldaar vermeenende dat ik reeds vertrokken was, had een der anakoda's eenen brief van den sultan van Bima aan daloe Todo gebragt, met een stellig verbod aan daloe Todo om ons ten handel toetelaten, en eene scherpe bestraffing aan daloe Badjo deswegens, met den last aan daloe Todo, om de kampong van daloe Badjo aantevallen, te plunderen en hem gevangen naar Bima optezenden.

Ik stelde daloe Badjo zooveel mogelijk gerust, en keerde met den schoener terug naar Nanga Ramo. De bimanische anakoda had zijne boodschap gedaan, in de meening dat ik reeds vertrokken was. Hij ontweek mij door naar het Toren-eiland op de jagt te gaan, en keerde niet terug, dan toen hij den schoener Voorlooper weder van daar zag vertrekken.

De reis was nu naar Bima, en ik had de equipage geboden het geheim te houden, dat wij de bimanische prauwen reeds te Nanga Ramo ontmoet hadden. Ik verzocht door den gezaghebber een officieel gesprek met den radja Bitjara, wien ik eenen brief van den kolonel gouverneur Van der Hart overreikte met het verzoek onzen handel op Mangarai toetelaten. Hij stond dit zeer gaaf toe, maar zeide dat er mogelijk oorlog kon ontstaan tusschen de daloes zelve en voor de gevolgen daarvan zich niet verantwoordelijk kon stellen.

Zonder er van te gewagen dat het mij bewust was dat hij zelfs dien oorlog liet opstoken, gaf ik hem te kennen dat ik naar Makassar wilde gaan om dan weder dadelijk naar Mangarai terug te keeren en verzocht ik hem mij een paar rijks grooten mede te willen geven, die uit naam van den sultan aan de daloes in mijne tegenwoordigheid zouden verzoeken om ons vrijen handel en verblijf te Mangarai te vergunnen.

Den 15^{den} april kwam ik met de Voorlooper te Makassar terug en deelde ik alles den kolonel gouverneur Van der Hart openhartig en omstandig mede, die over het gedrag van den radja Bitjara zeer verstoord was. Gaarne had hij een stoomschip naar Bima gezonden, maar hij wilde daarmede de Vosmaersbaai gaan opnemen. Intusschen begreep ik dat zooveel niet eens noodig zoude zijn. Ik verzocht een brief aan den gezaghebber van Bima, met last om mij benevens twee rijks grooten naar Mangarai te vergezellen, en zoowel door den gezaghebber voor het Nederlandsch gouvernement als door de rijks grooten voor den sultan van Bima, in mijne tegenwoordigheid aan de daloes toelating tot den handel en verblijf op Mangarai te verzoeken, waaraan de kolonel gouverneur Van der Hart nog toevoegde den sultan van Bima verantwoordelijk te stellen voor al de schade welke ons ook door de daloes mogt berokkend worden.

ZHEdG. raadde mij verder aan den handel op Mangarai doortezetten en zeide dat ik voor de toko's de Nederlandsche vlag moest hijschen, en zoo mogelijk ook de noordkust gaan bezoeken om aan ZHEdG. naauwkeurig rapport intedienen. De kolonel voegde er bij den sultan van Bima en den radja Bitjara te Makassar te verwachten en hen wel nader over Mangarai te zullen onderhouden, hoopte in september zelf met een stoomschip naar Bima en Mangarai te gaan om ons etablissement te zien ter beoordeeling van hetgeen er verder tot onze veiligheid en tot wering van slavenhandel en zeeroof noodig was, niet twijfelende of het gouvernement zoude dan zelf wel het gezag over Mangarai aanvaarden.

Den avond van den 1sten mei vertrok ik weder met den Voorlooper van Makassar en den 4den arriveerde ik te Bima. Aldaar openbaarde ik onder de hand aan den gezaghebber en een paar rijks grooten of mantries al hetgeen ik bij de vorige reis te Nanga Ramo reeds vernomen had omtrent den last van den sultan aan daloe Todo om daloe Badjo den oorlog aan te doen, en verklaarde dat ik den kolonel gouverneur Van der Hart dit alles medegedeeld had, die er uiterst over verstoord was; dat kolonel Van der Hart die zaak nog in der minne had willen behandelen en verzocht had dat een paar mantries van den sultan den gezaghebber met mij naar Mangarai mogten vergezellen om er de zaken in orde te brengen, maar anders strenge maatregelen door ZHEdG. zouden genomen worden. Dit onderhandsch gesprek had een zeer goed effekt; dadelijk werd alles toegestemd en liep het met den radja Bitjara af zonder een hard woord met hem gewisseld te hebben.

Den 10den mei verlieten wij Bima; met tegenwind en tegenstroom werkten wij onder den bimanaschen wal op tot dat de stroom kenterde, toen wij in het midden van den stroom stuurden, die er ons spoedig doorbragt. Met den zuidoosten wind liepen wij in eenen dag tot op Tjendana of Sandelhout-eiland aan, staken toen noordoost op en bevonden wij ons den 15den mei weder te Nanga Ramo.

De zaken waren intusschen aldaar nog in denzelfden toestand gebleven, als ik die den 15den april had verlaten. De daloes hadden nog maar bij gerucht de boodschap, door den anakoda van Bima in april met de praauwen aangebragt, vernomen. Daloe Todo was reeds met zijn gevolg het gebergte afgekomen en kampeerde in de kampong der Bimanezen, maar had nog altijd gedraald den brief van den sultan in ontvangst te nemen en het nieuwe gezantschap van Bima te ontmoeten.

Dadelijk begaf ik mij naar de bimanese kampong en vroeg om daloe Todo te mogen spreken, die weldra met zijne familie buiten kwam. De matten werden onder eenen boom gespreid;

in twee bogen tegen over elkander waren wij nedergezeten.

Ik deelde hem mede dat, op last van den kolonel gouverneur te Makassar, de gezaghebber voor het Nederlandsch gouvernement en twee mantries voor den sultan van Bima gekomen waren om hem te verzoeken ons ten handel toetelaten.

Een glans van genoegen kwam op zijn gelaat en het was hem een zwaar pak van het hart dat hij nu van den sultan van Bima niets meer te vreezen had en eene groote blijdschap dat hij nu onder de orders van het Nederlandsch gouvernement of van de Kompagnie mogt komen. Den naastvolgenden dag had dan ook de groote receptie plaats.

Daloe Todo kwam met zijne onder-daloes en kraings, begeleid van eenen grooten stoet naar het strand, alwaar het volk van de bimanesche prauwen hunne hutten had opgeslagen, om het gezantschap per prauw van Bima gearriveerd, alsmede den gezaghebber en de twee laatste mantries met ons, receptie te vergunnen.

Reeds van verre hoorden wij een vervaarlijk geschreeuw met een sterk gerinkel, dat zijne komst aanduidde. De daloe en familie benevens de onder-daloes waren allen te paard en stegen te voet den berg af.

Daloe Todo heeft een wezenlijk indrukwekkend voorkomen; hij heeft een zeer verstandigen blik, iets zeer innemends en toch iets statigs dat een vorstelijk karakter teekent; zijn toon is zeer bedaard en overvogen, kort en eenvoudig, en boezemt achting en genegenheid in.

Toen hij naderde stelde ik hem den gezaghebber voor en groette hij de mantries en anakoda's van Bima en nu werden de matten in drie bogen gespreid, die eenen kring formeerden.

Daloe Todo en familie en onder-daloes vormden eenen boog in verschillende rijen achter elkander, met eenen stoet van drie honderd man daar achter, waarvan eenigen geweren, anderen pieken droegen, enkelen hadden donderbussen en ganzeroeren, maar het grootste gedeelte daarvan waren werkelijk antiquiteiten, zeer beschadigd en defekt.

Op de matten in den anderen boog regts van den daloe zat de gezaghebber, met mij, den heer Lenz, den gezagvoerder van den schoener, benevens de twee mantries van Bima; links van den daloe in den anderen boog de anakoda van Bima met het prauwvolk, zoo goed mogelijk uitgedost.

Het woord kwam eerst aan den gezaghebber en de twee mantries van Bima, dat zeer gracieus zonder eenige discussie afliep. De anakoda's hadden denkelijk twee brieven gehad, maar bragten slechts eenen te voorschijn, dien de daloe niet wilde aannemen. Om de moeilijkheden daarvan afte snijden deed ik het voorstel, dat die brief door hen maar aan den daloe zoude voorgelezen worden. Die brief behelsde eene klacht tegen mij dat ik daloe Bodjo zou hebben gezegd de gouden kris aan den sultan van Bima terug te geven, hetgeen daloe Todo verzocht werd te onderzoeken.

Na de voorlezing verzocht ik aanmerking te mogen maken en den mantries en anakoda's van Bima het onpligtmatige van zulk eene handelwijze omtrent mij als Nederlander voortehouden, en dat wanneer de sultan eenige klacht tegen mij had die bij den gezaghebber te Bima moest ingediend worden.

Kennelijk werden zij met de zaak zeer verlegen en hadden niets meer intebrengen, tot innig genoeg van daloe Todo en de aanwezige Mangaraiers, die nu daardoor een goed voorbeeld ontvangen hadden van de geringe magt van Bima en den goeden invloed van het Nederlandsch gouvernement.

De gezaghebber gaf den daloe een tegenbezoek in de bimanese kampong, waarbij wij hem vergezelden om tevens onze nadere verzoeken in te dienen.

De rivier Nanga Ramo heeft namelijk aan de monding slechts weinig water en is zeer ondiep. De ankerplaats voor schepen is aan de oostzijde van de baai tegenover een klapperbosch, en om een kostbaar transport van goederen te vermijden, moesten wij ons daar ook in de nabijheid etabliseren.

Achter het strand is alles bosch, maar wij vonden op geen honderd passen afstand van daar eenen weg tegen den berg op die ons op eene fraaije bergvlakte geleidde ruim honderd voeten hoog, omgeven van eenen zoom hoog hout aan de zuidoostzijde, met hier en daar kleinere boschjes en dus gedekt tegen de scherpe winden, die in Indie veeltijds de oorzaak zijn van koorts en ziekten.

De bergvlakte biedt heerlijke uitzigten en schoone wandelingen aan en is op ongeveer 700 passen afstand van de Nanga Merah.

Die plek lachte mij toe, en ik vroeg daloe Todo verlot aldaar een huis te mogen bouwen, dat hij mij gereedelijk toestond. Tevens toonde ik hem het wenschelijke aan, om daar eene kampong te maken en die te versterken; wanneer hij orders gaf aan eenigen zijner menschen om zich daar te vestigen en onder hen een zijner hoofden liet wonen, zou ik hem van eenige stukken geschut en wapenen kunnen helpen voorzien, om tegen de zeeroovers gewapend te zijn, waarop hij antwoordde dat hij het plan zeer goed vond, maar niet zooveel magt over zijne menschen had om hun dit te kunnen gebieden, weshalve ik dit maar zelf moest doen.

Op mijn bezwaar dat het mij als handelaar niet paste zooveel aantematigen, was hij zeer onverschillig, dewijl de kusten toch niet door hen bewoond werden.

Ondersteuning van volk om het huis te bouwen kon hij om dezelfde reden ook niet verleenen, daar hij zijn volk tot geen anderen arbeid kon dwingen, dan zij zelve verkozen, maar hij voegde er bij dat als de kompanie er het gezag wilde opnemen, dit alsdan beter konde geschieden.

Er bleef dus niets anders over dan te beproeven wat wij door vrijen arbeid konden gedaan krijgen.

De ekwipage van den schoener sloeg in het bosch aan het strand eene hut op, waar wij vooreerst onzen intrek namen. Hierop vertrok de schoener weder naar Bima om den gezaghebber alsmede de twee mantries derwaarts te retourneren.

Uiterst moeilijk viel het eerst volk te krijgen om te bouwen, dewijl zij nu door de Bimanezen werden opgezet om overdreven loon te vragen. Eindelijk gelukte het ons een viertal Mangaraiers te bekomen, die door de Bimanezen nog niet waren opgezet, en die gedurende twee dagen elk voor eenen hoofddoek wilden werken. Toen het ijs gebroken was kwamen er meer, maar de eersten wilden ook niet langer dan twee dagen blijven, waarna elk zich eenen hoofddoek uitkoos, dien dadelijk om het hoofd sloeg en opgetogen over het sieraad naar huis ging, te zeer verblijd dan dat hij verder werk konde verrigten. Anderen, daardoor aangespoord, kwamen weder om werk vragen. Daarop gelukte het ons er te vinden die zes dagen voor eene sarong of slendang wilden blijven, hetgeen dan ook de langste termijn was die bereikt kon worden. Voor menschen die nimmer arbeid op loon verrigt hadden werkten zij vrij wel. Ik stelde eenen Javaanschen matroos aan, om opzigt over hen te houden; met eenen opgeruimden toon behandeld, gingen zij nog al gestadig voort. Van den vlijt des opzieners hing het meest af om hen voortdurend bezig te doen zijn; zonder dat gingen zij ook al spoedig stil zitten; maar tegen een goed en zelfs eenigzins streng opzigt waren zij niet weerbarstig.

De Bimanezen zonden ons daarop ook een paar mannen, maar met geen ander doel dan om de Mangaraiers opteruijen om slap in het werk te zijn, zoodat wij die spoedig moesten afdanken.

De schoener kwam in ruim acht dagen van Bima terug en in dien tijd was het huis klaar gekomen. De schoener vertrok daarop naar de Nanga Ramo, om er de goederen te halen, die daar nog in de woning van den heer Lenz waren opgeslagen en nu naar het nieuwe huis zouden overgebracht worden.

Reeds waren er eenige goederen gelost en had ik nog den nacht aan boord doorgebracht, toen in den avond van den 14^{en} juni, terwijl wij nog in de hut in het bosch sliepen, te

twaalf ure werden opgewekt door den gezagvoerder en de ekwipage van den schoener, met het treurig bericht dat het vaartuig gestrand was en zij met levensgevaar gered waren.

Des avonds te 9 uren was er namelijk, met toen nog stil weder, eene zeebeving ontstaan, waardoor met den eersten golfslag het water binnen den schoener sloeg, met de volgenden de ankerkettingen braken, en dezelve een kwart uur ver van ons nu op strand zat en door de golven stuk werd geslagen.

Zij waren allen vermoeid en af; daarbij was er dikke duisternis gepaard met zware regens, zoodat er niets te doen viel dan een groot vuur aanteleggen om te verwarmen en te droogen, en den ochtend aftewachten.

Toen het begon te schemeren gingen wij uit; het was juist laag getij en weldra vonden wij den schoener, die nog met manufakturen vol geladen was; dezelve zat hoog op het strand, de kiel was gebroken, en een groot gat in den bodem.

Dadelijk begon ik met de ekwipage de ontlossing, die er echter zeer traag in te werk ging, dewijl ieder eerst zijne eigene plunje ging opzoeken.

Ik beloofde hun dat hun loon niet zou ophouden als zij bij mij bleven en doorwerkten.

Weldra kwamen er eenige Mangaraiers en er werd zooveel mogelijk gelost, totdat de vloed opkwam, die er een einde aan maakte en met hevige branding de schoener verder stuk sloeg.

Het geborgen goed werd onder tenten van zeilen opgeslagen en daarna naar het nieuwe huis gebragt, alwaar het geborgen kon worden.

Het was juist met nieuwe maan een paar dagen regen, en wij hadden eerst moeite al de geborgen goederen te droogen, dat echter spoedig beter gelukte, en waartoe wij Mangaraiers gebruikten.

De ekwipage bleef bij den schoener, had er eene hut opgeslagen, om zeil en touwwerk te bergen en den schoener te sloo-

pen, hetwelk ons daar van pas had kunnen komen, toen wij dingsdag in 'den ochtend op eens eenen zwaren slag hoorden, een kanonschot gelijk. Spoedig ontvingen wij het berigt van een nieuw ongeluk.

Er waren namelijk ook eenige vaten kruid geborgen; een der matrozen, om spoedig een kip te vangen, wilde die schieten, laadde het geweer zeer onvoorzigtig met de kolf in het kruidvat, de haan ging over, en hij vloog mede in de lucht.

De gezagvoerder, een Javaan, was digt bij en werd in den arm en in de borst gekwetst.

Wij lieten hen opnemen en in de hut bij het strand brengen. Beiden waren zwaar gewond, en een geneeskundig boek raadplegende, vond de heer Lenz dat het beste middel was de wonden met zeep uittestrekken.

Zooals het meest met de inlanders gaat wilden zij liever van de Bimanezen geholpen zijn. De matroos stierf den volgenden dag en werd door zijne makkers en de Bimanezen begraven.

De gezagvoerder liet zich naar de bimanesehe prauwen vervoeren, om door de priesters geholpen te worden. In den aanvang bleef de overblijvende ekwipage nog voortgaan met het slopen, maar moedeloosheid nam bij hen de overhand. Ook zij werden ziek, en toen was het eene uitgemaakte zaak dat de mangaraische duivels op hen, mohamedanen zijnde, zoo verwoed waren. Geen enkele durfde meer blijven; kok en jongens, allen verlieten ons, zoodat wij zonder hulp bleven zitten, en onze eigene pot moesten koken.

De Mangaraiers beproefde ik voor dit werk, maar dewijl zij niet langer dan vier à zes dagen wilden blijven, en hun alles tot de geringste kleinigheden moest aangeleerd worden, leverden zij ons weinig hulp op.

Inmiddels kwamen de Mangaraiers meer en meer kaneel uit het gebergte bij ons aanbrengen, hoewel de bimanesehe prauwen dit artikel zooveel begonnen aantekopen als zij meester

konden worden, en wij vernamen dat het te Borro vol was met bimanesche praauwen, die ook de geringste kwaliteiten opkochten.

De moeilijkheden namen nog toe dewijl het wegens diefstallen onveiliger begon te worden. Hoewel het in den aanvang veilig was, had de kolonel gouverneur Van der Hart mij echter reeds voorspeld dat het niet zoo blijven zoude en dat ZHEdG. bij het voorgenomen bezoek in de maand september te Mangarai alsdan ook zoude zien wat er tot veiligheid vereischt zoude worden. Van november tot half mei was het er ook veilig gebleven, maar toen werd er bij den heer Lenz, nog wonende bij het huis halfweg het strand, des nachts voor een paar honderd gulden waarde aan goederen gestolen.

In julij en augustus werd er verscheidene malen in het nieuwe lokaal inbraak beproefd, en een enkele keer gelukte het hun op nieuw voor een paar honderd gulden weg te halen. Bij gebrek aan volk moesten wij zelf des nachts waken.

Weldra bemerkten wij dat het volk van daloe Ponko, hetwelk eene hut in onze nabijheid had opgeslagen, die onveiligheid veroorzaakte. Een viertal dieven werden door ons gevangen en in bewaring gehouden. Daarop lieten wij daloe Todo verzoeken hen bij ons te laten weghalen, dat hij hen kon straffen.

Hij zond eenen van zijne onder-daloes, die ons verzocht de dieven maar zelf te straffen, hetgeen wij zeiden, dat het ons niet veroorloofd was, dewijl wij geene gouvernements ambtenaren maar slechts handelaars waren. Na een zevental dagen hierover onderhandeld te hebben, lieten wij die dieven, om van hen ontslagen te zijn, bij hem brengen, waarop hij kort daarna ons liet weten, dat hij hen niet kon straffen, om reden het volk van daloe Ponko was, maar om ons zijn leedwezen te betuigen verzocht hij ons vier paarden van hem aantenemen waarvan een met één oor, twee elk met één oog, en eene oude merrie.

Bij die gelegenheid vernamen wij dat de straffen meestal

bestaan in boeten van slaven, paarden, wit katoen of geld.

Een slaaf voor vijf paarden en een paard voor twee stukken wit katoen.

Daloe Todo informeerde zich ook omtrent de gouvernements straffen en had gaarne gewild dat wij de dieven aan het gouvernement hadden uitgeleverd om gestraft te worden.

Het gebied van daloe Ponko strekt zich uit aan den zuidkant van het gebergte van de Nanga Meralh rivier tot voorbij Borro. Dewijl ik door het stranden van den schoener te Nanga Ramo te veel goederen bij een had, wilde ik beproeven te Borro eenige goederen te slijten, en zond ik iemand derwaarts dien ik eenige dagen later ging opzoeken.

Er was een aantal praauwen van Ende, die er olie, kokosnooten en kleedjes tegen kaneel en rijst kwamen inruilen; er waren eene menigte hutten opgeslagen, die eene groote kampong uitmaakten.

Behalve de Endenezen was er een zestal bimanische praauwen, benevens volk van Keo, Tongo en Noemba, dat er rijst kwam halen.

Ook mijn bediende, iemand in Indië geboren, had er een opgeslagen hut in beslag genomen, maar door ziekte had hij er weinig kunnen uitrigten.

Een paar dagen te voren was er hevige twist ontstaan, eerst tusschen Endenezen, en daarop tusschen Endenezen en Bima-zenen, dat een bloedig gevecht had kunnen worden.

Ik had echter, volgens order van den kolonel gouverneur Van der Hart, last gegeven ook daar de Nederlandsche vlag voor zijn verblijf te hijschen, en dat had dien indruk gegeven dat toen onze geëmploijeerde hen toesprak, beide partijen tot bedaren kwamen.

Om die reden hield men den slavenhandel door de Endenezen daar gedreven ook nog voor hem verborgen, maar hij zeide dat er vooral jongens van 14 tot 16 jaren waren aangevoerd en als slaven verkocht.

Dit maal gaf ik daloe Sita weder een bezoek in het gebergte, en ontmoette er eenen Bimanees van de noordkust, die den weg door het binnenland kende en mij verzekerde dat ik dien van daar in twee of drie dagen kon afleggen. Ik zoude die reis gemaakt hebben, maar er kwam eene verhindering doordien ik den gids toen niet kon bekomen. Intusschen kreeg ik vele infor-maties van hem over het binnenland. Te Borro zag ik ook verscheidene Mangaraiers van de oostwaarts gelegene streken van daloe Manoe en daloe Kota, welke laatste aan het rijk der Rokka's grenst en waar de inwoners niet zoo zachtaardig als de westelijke Mangaraiers zijn.

Ik keerde over het gebergte van Borro naar Nanga Ramo terug en ging daarop over land van Nanga Ramo naar Nanga Lilin om er den Maleijer te bezoeken, dien ik bij daloe Badjo had achtergelaten. De weg loopt langs de kust over het voorgebergte van daloe Todo; dezelve was zeer moeilijk, voor het grootste gedeelte door bosch en wildernis, het gebergte af en op en de paden vol rotsblokken; dan weder een smal pad langs steilten, van waar men in eenen vervaarlijken afgrond nederziet, of kleine afstanden langs het strand over keijen, totdat de baai van Nanga Lilin bereikt wordt, alwaar de weg langs een zandig zeestrand wat beter wordt.

Ik had zeer vroeg Nanga Ramo verlaten en onderweg slechts een paar malen even gerust om iets te nuttigen. Het was donker alvorens ik te Nanga Lilin arriveerde.

Dewijl de woning van daloe Badjo te ver van de landplaats verwijderd was om de produkten te ontvangen, moesten wij ons aldaar ook digter bij de rivier vestigen.

Van de maand mei af tot het einde van augustus had het volk der bimaesche prauwen zich ook in de reeds vermelde hutten aan de rivier gevestigd. Sedert ons vertrek stond ons lokaal daar weder eenzaam. Ook daar was geen volk te beko-men, dat voor loon wilde arbeiden.

Reeds had ik daloe Badjo verzocht om op diezelfde plaats eene kampong te doen aanleggen, waartoe hij niet ongenegen was. De man is echter oud en ziekelijk; zijn zoon heeft ook een zeer toegevend karakter en hem ontbreekt genoegzamen ijver om uit zich zelven zoo iets tot stand te brengen. De Maleijer dien ik aldaar in dienst had zeide mij ook dat wanneer het gouvernement daarop liet aandringen zulk een plan alsdan eerst uitvoering zoude kunnen bekomen.

De zoon van daloe Badjo was met eenen grooten optogt naar Reo gegaan, om er den cijns voor den sultan van Bima te brengen, hetgeen hun mede een groot bezwaar is.

De zaken daar hadden sedert het eind van mei stilgestaan, waartoe ik reden had te veronderstellen dat de inlander, welken ik er in dienst had, door de Bimanezen was omgekocht.

Alvorens ik de onderneming op Mangarai begon, had ik de toezegging dat meer personeel mij uit Nederland zoude gezonden worden, en had ik dien Maleijer voor eenen aanvang slechts er voorloopig gevestigd. Het uitblijven van dat personeel was nu voor mij eene zeer groote teleurstelling, waardoor ik gedrongen werd order te geven, dit etablissement intrekken, zoodra de in voorraad zijnde produkten zouden zijn afgehaald.

Te Nanga Ramo teruggekeerd, nam mijne bezorgdheid over mijne lange afwezigheid van Makassar zeer toe.

Den 25sten augustus kreeg ik berigt van den heer Drysdale dat hij met den schoener Julie, op de reis van Timor Koe-pang naar Soerabaja, Ende had aangedaan en aldaar mijn ongeluk vernomen hebbende, met dien schoener naar Borro was gekomen, om te vernemen of hij mij ook hulp kon verleen.

Ik begaf mij over land derwaarts; maar verschrikkelijk en ontzettend waren de tijdingen, die ik daar moest vernemen.

Mijn oudste zoon, wiens 25sten jaardag ik nog te Nanga Ramo herdacht had, en toen reeds vijf jaren onze zaken te Ampenau, die vrij belangrijk waren geworden, beheerde, was

den 29sten april met den schoener Tyro van Ampenan vertrokken, om zijne rekeningen en verantwoordingen naar Makassar overtebrengen. In den nacht van den 1sten mei strandde die schoener op een der eilandjes van de Postillonsgroep, Poeloe Dapor, waarop hij met vijf man der ekwipage en twee jongens gered werd.

De gezagvoerder, een inlander, was met drie matrozen in een sampan of kano naar Soegian gegaan om hulp te halen, en mijn zoon gaf hem nog een paar briefjes mede, waarmede hij dringend om redding verzocht. Inmiddels waren er drie prauwen van Beadjoe visschers geweest, die hem met de twee matrozen, de twee jongens, benevens de geredde goederen hadden medegenomen.

De gezagvoerder had niet zonder groot gevaar Soegian bereikt; van daar met prauwen ter assistentie bij Poeloe Dapor terug gekomen, zag hij de drie prauwen wegvaren, en niemand meer achtergebleven zijnde, keerde hij naar Soegian terug in de meening dat mijna zoon passage gevonden had naar Makassar. Van daar was echter berigt dat hij niet gearriveerd was, en bleef er dus niets anders over dan te veronderstellen dat hij als slaaf verkocht of vermoord was.

Een tweede zeer grievend berigt voor mij was dat de kolonel gouverneur A. van der Hart te Makassar, door eenen zijner javaansche jongens des nachts verraderlijk was vermoord.

De hoogste achting, de innigste verkleefheid gevoelde ik voor hem, die zulk een hoog belang in onze onderneming stelde, om die mede te doen dienen tot bereiking van zijn groot doel: de bevordering van welvaart en beschaving in de onder zijn bestuur geplaatste gewesten.

Ik gevoelde eene overeenstemming met ZHEdG. gevoelens over die punten, zooals ik nog nooit met iemand ondervonden had. Met hem viel ook onze onderneming. Hij ligt in het stof. Eene cerezuil dekke nog eens zijn gebeente!

Ik akkordeerde met den heer Drysdale passage naar Soerabaja en bleef op den schoener Julie, die eerst te Borro een

partijtje kaneel laadde. Het vaartuig zoude Nanga Ramo aandoen, maar instede daarvan ankerde hetzelve te Nanga Lilin, zoodat ik den heer Lenz niet meer ontmoette, en hem slechts met eenige letteren kennis van mijn wedervaren gaf.

Met een eng benepen hart deed ik de reis. Wij zouden Banjoewangi aandoen, dat wij den 7den september bereikten; maar verpletterend waren de berigten, die ik daar omtrent mijnen zoon ontving.

De radja van Lombok, die ons steeds veel genegenheid be- toonde, had op het berigt dat mijn zoon niet te Makassar was terecht gekomen, bevel gegeven om onderzoek naar hem te doen.

Op de tijding dat de prauwen die mijnen zoon hadden op- genomen bij hunne kampong op het eiland Tamoong, op de westkust van Sumbawa, met goederen van den schoener Tyro waren gearriveerd, had hij daarvan rapport aan den heer gekom- mitteerde voor de zaken van Bali en Lombok te Banjoewangi laten maken.

Eene oorlogstoomboot was derwaarts gestevend, had te ver- geefs onderzoek gedaan, drie verdachte personen medegenomen, en de kampong in brand gestoken.

Ook was er door het gouvernement van Makassar eene kruis- prauw naar Tamoong gezonden. Deze bragt ook drie verdachte personen mede, met het berigt dat de drie prauwen naar Goa waren vertrokken.

Het gouvernement liet daarop die prauwen met hunne ekwi- page, bestaande uit zeventien manschappen, van den radja van Goa opeischen, die hen wilde laten vangen. Reeds veertien waren er gebonden, maar de drie overigen maakten amok en doodden eenen neef van den koning van Goa, kraing Mengali ge- naamd, waarop het volk van Goa op hen allen aanviel. Zij werden allen om het leven gebragt, behalve een jongen.

Ik was dus verstoken van de gelegenheid om juiste narigten omtrent het lot van mijnen zoon te bekomen, daar die eenig

overgebleven jongen bij de ontvoering van mijnen zoon niet was tegenwoordig geweest. Alleen werden nog eenige voorwerpen en enkele kleedingstukken van mijnen zoon in de praauwen bij de goederen gevonden.

De zaken te Ampenan waren bijna zonder beheer gebleven, dewijl onze geëmployeerde aldaar ziek was geworden en zijnen post had moeten verlaten. Er was wel een ander van Makassar gezonden, maar ik moest toch derwaarts om de zaken te beredderen.

Niet voor den 24sten oktober vond ik daartoe gelegenheid, met eenen schoener die naar Soerabaja bestemd was en Ampenan zoude aandoen. De reis was in den aanvang vrij voorspoedig. In vijf dagen waren wij voor straat Lombok, maar troffen eene bui, waarom de kapitein weigerde Ampenan aantedoen; wij zeilden door naar Soerabaja, alwaar wij niet voor den 12den november arriveerden.

Bij mijne aankomst aldaar ontving ik het treurige nieuws, dat onze geëmployeerde van Makassar naar Ampenan gezonden, aldaar den 18den oktober bij het passeren eener rivier door den stroom was weggevoerd en verdronken. De radja van Lombok had uit goede zorg huis en pakhuis laten verzegelen.

Wederom moest ik pijnlijk veertien dagen te Soerabaja doorbrengen, alwaar ik echter een drietal personen vond, die ik voor Ampenan engageerde om de zaken aldaar waartenemen.

Den 29sten november vertrokken wij met de Vriendschap en arriveerden niet voor den 12den december ter plaatse onzer bestemming.

Treurig was het voor mij en mijne tweede dochter, die mij vergezelde, mijnen zoon aldaar niet meer terugte vinden, na hem in januarij 1854 het laatst slechts voor een paar dagen te Makassar te hebben mogen zien.

Er was groote bezorgdheid over de zaken te Ampenan, dewijl er vele gelden uitstonden en de radja daarin geen regt zoude willen spreken.

De boeken waren sedert het vertrek van mijnen zoon niet bijgewerkt, en dewijl ik zelf ook de laatste twee jaren was verhinderd derwaarts te gaan, was dit het eerste werk dat verrigt moest worden.

In het einde van december barstte er een oproer op Lombok uit. Dit eiland is ongeveer twee honderd jaren geleden door de Balinezen overweldigd; de oorspronkelijke bevolking, de Sassakkers, hadden toen het mohamedanisme reeds aangenomen.

Hoewel de balinesche wetten en adats, die op Lombok zijn ingevoerd, zeer streng zijn, is de regering er toch veel beter dan in mohamedaansche staten en heerscht er meer welvaart. De Sassakkers worden echter door Arabieren veel opgeruid. Een viertal sassaksche hoofden hadden in het oostelijk gedeelte van het eiland eenen opstand aangevangen, en reeds vier à vijf duizend man te zamen. Naauwelijks had de radja de tijding te Mataram ontvangen, of er waren onmiddelijk circa 10000 man bij een, welke spoedig tot 30000 man aangroeiden.

De radja trok zelf op naar Kalidjaga; de opstandelingen werden spoedig verschrikt en verstrooiden zich. Een paar hoofden werden gevangen en onthoofd; de twee overigen vlugten naar Sumbawa.

De radja van Lombok die de twee naar Sumbawa gevlugte hoofden wilde vervolgen, liet mij roepen om mij te raadplegen. Ik raadde hem aan niets gewelddadigs tegen Sumbawa te ondernemen, dewijl het onder bescherming van het nederlandsch gezag staat. De radja wilde dan toch eene minnelijke poging aangewend zien, en een paar boeginesche bandars, benevens een balinesche goesti met twee à drie honderd man derwaarts zenden.

Hij verzocht mij die missie te vergezellen, dewijl ik met den sultan van Sumbawa goed bekend was, en dit altijd meer waarborg zoude opleveren voor de vredelievende gezindheid van den radja. Ik kon dus dit niet weigeren, hoewel ik

hem vooruit verzekerde wel overtuigd te zijn niet te zullen slagen, dewijl het de gewoonte op Sumbawa is alles zijdelings te ontwijken.

De radja was te Pantjor aan de oostkust. De afstand derwaarts was twee dagen, en de weg reeds vol met krijgsvolk dat huiswaarts keerde. Allen waren mooi en bont opgeschikt; de weg was als bezaaid, maar alles even bedaard en rustig.

Van Pantjor vertrok ik met den goesti naar Lombok, eene kleine haven aan de oostkust, van waar de expeditie zoude plaats hebben.

Den 2den januarij werd de togt ondernomen met zeventien praauwen, met menschen letterlijk volgepropt. Ik was met den goesti en de bandars in eene praauw, waarin wij meer ruimte hadden dan de anderen, maar die ruimte was nauwelijks groot genoeg om er te kunnen slapen.

Onderweg vernomen hebbende dat de sultan van Sumbawa om het huwelijk van eenen zoon met de dochter van den radja van Talewang zich te Negri Oetan, nabij Laboe Boea, aan de westkust van Sumbawa ophield, landden wij aldaar.

Ik zond den sultan eene boodschap, maar lang wachten is daar gewoonte; het duurde drie dagen alvorens de sultan den brief van den radja van Lombok liet afhalen.

Het volk van Sumbawa was zeer bevreesd, en eerst werd overeengekomen op welke wijze die brief wel zoude gebragt worden.

Er werd goedgevonden, dat dit door mij met de boeginesche bandars zoude geschieden, om den goesti te besparen met al zijn volk aan land te komen.

Dagelijks drong ik bij den sultan aan om het antwoord te bespoedigen, waarmede op nieuw vier dagen verliepen. Toen gaf hij berigt honderd man te paard uitgezonden te hebben om de voortvlugtigen te zoeken, die te Allas waren maar, zooals ik reeds stellig verwachtte, kwamen zij na drie dagen terug

met de boodschap, dat zij hen niet hadden kunnen vinden. Er verliepen weder een paar dagen alvorens daarvan officieel bericht kon gegeven worden en het afscheid kon plaats hebben.

Inmiddels had ik tevens mijnen tijd gebruikt om informatie wegens mijnen zoon intewinnen.

De Beadjoes, die mijnen zoon met de vier inlanders van Poeloe Dapor ontvoerden, hadden hunne kampong te Tamoong, een klein eilandje digt bij Laboe Boea.

Toen die kampong op bevel van den kommandant van Z. M. stoomschip was afgebrand weken de bewoners naar Borong.

Laboe Boea, Borong en Allas zijn drie kampongs, waar de Beadjoevisschers van Sumbawa zich nu ophouden.

Ik vond er echter niemand die eenige nadere of stellige berichten omtrent den dood van mijnen zoon kon mededeelen. Het was er niet bekend dan als een algemeen verspreid gerucht en zonder vermelding van eenige bijzonderheden. Met een der hoofden van de Beadjoes te Laboe Boea bezocht ik Borong en de vrouw van Oewa Kanari, den aanvoerder van de drie prauwen, wien het lot van haren man nog onbekend was.

Zij zeide even als andere Beadjoes, dat die prauwen er maar weinige dagen geweest waren en dat zij van het lot van mijnen zoon niets wist.

Ik vernam omtrent de verdachte personen door Z. M. stoomschip en de kruisprauw medegenomen, dat die niet schuldig waren, en zich niet op de prauwen die mijnen zoon hadden medegevoerd bevonden hadden.

Oewa Kanari was met zijne prauwen en volk niet voor 6 à 7 juni te Tamoong gearriveerd, en had er nog beschadigde koffij en tabak en geweren van den schoener Tyro aangevoerd en verkocht. Spoedig had hij bemerkt dat hij gerapporteerd was en vervolgd werd; hij had zich aldaar niet langer dan acht à tien dagen opgehouden, en was toen naar Goa gezeld.

Hetgeen het meest mijne opmerking trof, was dat mijn zoon

den 3den mei met de vier Javanen van het eiland ontvoerd zijnde; die praauwen eerst den 6 à 7 junij te Tamoong arriveerden; en de koffij en tabak uit de Tyro aldaar verkochten, terwijl dat eiland slechts een paar dagen afstands van daar ligt.

Het zoude mogelijk geweest zijn dat zij dien tijd gebruikt hadden om van de door hen buitgemaakte personen voordeel te trekken, en die elders verkocht hadden. Echter gebeurt het uiterst zelden dat zij Europeanen als slaaf verkoopen; doorgaans worden die om het leven gebragt.

De raad van justitie te Makassar had intusschen een regterlijk onderzoek omtrent die zaak ingesteld, maar ook geene zekerder berigten kunnen inwinnen, en de verdachte personen ook onschuldig bevonden.

De Beadjoes zijn een volkstam van bijzondere taal, door den indischen archipel verspreid, die zich vooral met tripang- en schildpadvisscherij generen, zonder dat men nog weet van waar zij oorspronkelijk zijn of eigenlijk te huis behooren. Nog niet lang geleden waren het allen heidenen; tegenwoordig zijn die van Sumbawa meest mohamedaansch geworden, doch daarop niet veel verbeterd; zij vermengen zich integendeel nu zooveel eerder met de zeeroovers.

Te Saleijer is ook een groote kampong van Beadjoe-visschers die van eenige aldaar gevestigde chinesche en boeginesche kooplieden voorschotten in geld en benooidigheden ontvangen, waartegen die Beadjoes hunne vangst aan die handelaars moeten verkoopen. Om te verhinderen dat die Beadjoes onderweg iets van hunne vangst aan anderen overdoen, rusten die kooplieden tevens eene prauw uit met benooidigheden om hen op zee te voorzien, en deze gaat dan gezamenlijk met hen om hen tevens te bewaken. Dezen moeten zich dus van rooverij onthouden, dewijl die kooplieden daarover zouden worden aangesproken; wanneer zij zich daaraan schuldig maakten.

De Beadjoes van Sumbawa varen daarentegen meerendeels

voor hunne eigene rekening en dus zonder eenig opzigt. Behalve dat staan zij in relatie met het volk van Goa, die met Beadjoes vrouwen huwen en met Beadjoe-visschers ter prauwvaart gaan. Dat volk deelt hun tevens hunnen roofzieken aard mede en als zij hun kans schoon zien drijven zij zoowel zee-rooverij als schildpad- en tripangvangst. De plaatsen door hen bezocht zijn, behalve de eilanden in straat Allas, de Paternosters- en Postillons-eilanden, benoorden tot Poeloe Laut en de kust van Borneo, de eilanden en reven in straat Makassar; verder de zuidkust van Celebes, de noordkust van Flores tot Djampea, Kalatoea en Wetter; verder de straten tusschen Sumbawa en Flores, benevens de zuidwestkust van Tjendana. Dikwerf komen zij dus ook met de roovers van Illanon en Magindano in aanraking.

Het zijn deze Beadjoes die de vaarwaters alhier onveilig maken, en het ware wenschelijk dat er maatregelen konden gevonden worden om ook hen onder opzigt te doen varen.

Den 13den januarij keerde onze prauwenvloot van Laboe Boea naar Lombok terug, en had ik van daar naar Ampenam drie dagen reis.

De weg liep over het bevolktste gedeelte van Lombok; in-stede van krijgsvolk was het allerwege vol van nijvere landbouwers die in hunne sawahs bezig waren. De waterleidingen waren alle in werking en geene sporen van verwoesting door den opstand waren meer te zien, dan eene kleine kampong die verbrand was.

Waar geen sawahs zijn bestaat het terrein uit weelderige grasheuvels, waar het vee weidt, maar die uitnemend voor andere kultuur zouden geschikt zijn. Digt bij de zuidoostkust zijn die heuvels even als op Sumbawa dor en steenachtig.

Het land is er veel schooner dan op eenige der andere eilanden; waar het tot sawahs geschikt is, wordt het bebouwd. De kampongs alle zeer digt bij elkander, van missigits of mo-

hamedaansche tempels voorzien, waarvan de muren even als de huizen van klei zijn opgetrokken. Er was nog eene verslagenheid onder de goeroes, omdat zij in de missigits niet meer tot het gebed mogten te zamen komen. De radja had dit verboden, omdat de Arabieren onder dat voorwendsel oproerige bewegingen hadden aangestookt.

De bevolking zelve weet weinig van de godsdienst af, is daarbij zeer eenvoudig en onkundig, maar overigens zeer zachtvaardig en goed. Men reist onder haar even veilig als in Nederland.

Te Ampenan geretourneerd zijnde deed ik verslag van de reis aan den radja, die zeer dankbaar was voor mijne bemoeijingen en zeide nu van mijne opregte gezindheid volkomen overtuigd te zijn, hetgeen voor mij van veel belang was.

De regten van den handelaar zijn namelijk door het gouvernement met de onafhankelijke vorsten niet geregeld. Er bestaat onder hen een regt en adats; maar dit beschouwen zij alleen als op de bevolking van het land toepasselijk. De vreemde handelaar heeft dus geen regt vervolging van schuldenaars die hem niet betalen willen te eischen, en hangt dit dus geheel af van de gunst van den vorst. Het gouvernement in Indie is ook niet verplicht den handelaar in de invordering zijner schulden bij de onafhankelijke vorsten te ondersteunen, en hangt ook dit van de gunst der ambtenaren af. De vorsten hebben bandars aangesteld; maar op hen valt ook niet veel te rekenen. Door hen de goederen verkopende kan de handel ook al niet op het voordeeligst geschieden, dewijl zij, even als de hong-kooplieden vroeger in China, in prijzen en konditien zeer benadeelen.

Om, zooals op Lombok, door hen rijst te koopen, moet men hun de waarde vooruit in handen geven, zoodat, wanneer ook al de verkoop zooveel mogelijk kontant geschiedt, altijd bij eenigzins belangrijken handel toch nog aanzienlijke sommen

blijven uitstaan, hetgeen ook het geval was toen mijn zoon Ampenan verlaten had. Het seizoen van de inkoop van rijst was toen ophanden en hij hoopte binnen veertien dagen van Makassar terug te zijn. Voor mij was de positie dus zeer moeilijk; vele debiteuren traineerden, omdat zij in de verwachting waren dat de radja geen regt zoude spreken, en toen maakte de gunstige stemming van den radja voor mij eene zeer groote verandering. Mijn zoon had den radja daarover nooit aangesproken en dit getraineed om weigering te ontwijken. Voor mij was het nu dringend geworden en het was dus zeer verrassend, den radja het eerst er over aansprekende, dat hij dadelijk eenen aanzienlijken goesti met twee pembekkels benoemde, om de zaken te onderzoeken.

Dit onderzoek had intusschen een ander bezwaar. Volgens de balische adats moet degen die schuld heeft, die schuld door hem ontkend wordende, het vedawater drinken, en dit wordt als een bewijs van niet schuldig te zijn gehouden. Ik had daarvan dus weinig goeds te hopen, daar Chinezen, mohamedanen en ook vele gedemoraliseerde Balinezen, zich daarom weinig bekreunen, wanneer zij op die wijze hunne betaling kunnen ontduiken.

De eerste zaak die ik voorgedragen had was met eenen chineeschen bandar, die alles behalve eene goede reputatie geniet.

Mijn zoon had hem voor de waarde van ruim 4000 dollars aan goederen verkocht en hij zeide hierop 666 souverainen en 200 dollars betaald te hebben, die niet in de boeken vermeld waren en waarvan hij geene kwitantie kon toonen. Ik wist buitendien dat die niet betaald waren, maar hij verzocht tot bewijs van waarheid het vedawater te mogen drinken.

Ik maakte hierop eene memorie voor den radja en beweerde:

dat hij die goederen leverde crediteur en die ontving debiteur was; wij hadden goederen geleverd aan den bandar en daarom waren wij zijne crediteuren en was de bandar onze debiteur;

dat de bandar daarentegen zeide gouden en zilveren munt geleverd te hebben; hiervoor zoude hij crediteur en wij debiteuren zijn;

dat de kwestie niet bestond over hetgeen waarvan hij debiteur was, want hij erkende de goederen ontvangen te hebben, maar dat de kwestie was over goederen, waarvoor hij zeide dat wij debiteuren waren, die wij niet konden erkennen ontvangen te hebben, waarvan hij geene kwitantien kon vertoonen;

dat het zijne schuld was wanneer hij geene kwitantie kon vertoonen, maar van ons geen nader bewijs kon gevorderd worden;

dat de balinesche adat het drinken van vedawater toestond aan hem die schuld had, van wien geen ander bewijs kon gevergd worden, en dit dus aan mij en niet aan den bandar kon toegekend worden en dat ik mij hiertoe bereid verklaarde.

Later heeft de radja ook ten gunste van onzen eisch nog uitspraak gedaan, en nadat de pretentiën onderzocht waren, bevel gegeven dat die moesten voldaan worden.

Eens het beginsel van handelsregt op zulke plaatsen ingevoerd zijnde kan men zich later op antecedenten beroepen, die steeds van groote kracht zijn, en dat punt eens geregeld zijnde, worden de risico's voor den handel op zulke plaatsen sterk verminderd, en verneen ik mij dus niet in de goede gezindheid van den radja bedrogen te hebben.

In den aanvang van onze vestiging te Ampenan bestond er een groote argwaan bij de vorsten tegen ons als Nederlanders, waartoe de vroegere vreemde invloed veel schijnt te hebben bijgedragen. De argwaan was nu geweken en vele bezwaren waren daardoor uit den weg geruimd, en is het daarom zoveel te meer te betreuren dat de laatste ramp een einde aan onze handelsbetrekkingen met dat rijk heeft gemaakt.

Ik bemerkte bij die gelegenheid, dat hoe averegts ook hunne wetten schijnen er soms nog een goed beginsel ten grondslag ligt, maar dat de staat van onkunde waarin zij verkeeren meest tot zeer verkeerde toepassing leidt.

Zoo is de balinesche gewoonte om den geringsten diefstal en overspel met den dood te straffen. Het is gebeurd dat een dief, des nachts slechts een paar chinesche kommen uit eene loods hebbende weten wegtehalen, den volgenden dag dadelijk gekrist werd; het ligchaam blijft dan leggen, om van de honden gegeten te worden. Die zich aan overspel of bloedschande heeft schuldig gemaakt wordt dadelijk in zee verdrongen, ook op de aanklagt van een enkel getuige die slechts het vedawater wil drinken, dat soms slechts uit minnenijd geschiedt.

De doodstraf is er dan ook zoo menigvuldig, dat die er eene gewoonte is geworden.

Ik heb daarom bij bramanen en goesti's geïnformeerd naar den term van de wet waarop dit geschiedt, en bevonden dat die niet bestaat in het woord „met den dood te straffen” maar „boeang”: uitwerpen of wegdoen. Ik bragt hun onder het oog dat de radja aan die wet kon voldoen, wanneer hij de veroordeelde menschen niet ter dood liet brengen, maar uit zijn land liet werpen of wegdeed, zonder dat zij terug konden komen; dat die wet oorspronkelijk de bedoeling had, dat God de misdaad zou bezoeken op het land waar de misdadiger ongestraft bleef; wanneer hij nu verbannen werd, kon de misdaad op hun land niet blijven rusten, en dus even goed op zulk eene wijze gestraft worden; dat deze maatregel veel veiliger was, want dat er ook valsche aanklagten konden geschieden; dat er regters konden zijn met te weinig oordeel om dit te kunnen onderscheiden; dat de straf Gods ook te wachten was op het land waar onschuldig bloed vergoten werd.

Dit dreef hen zoo zeer, dat zij zelve zeiden dat het goed was daarover eens met den radja te spreken. Wanneer hun van gouvernementswege werd voorgehouden en gewaarschuwd, dat het gouvernement die menigvuldige doodstraffen niet wilde gedoogen, maar hen te gemoet wilde komen door de veroordeelden van hen over te nemen, om hen als bannelingen te hou-

den, zonder dat zij in hun land kunnen terugkeeren, zouden denkelijk honderden menschenlevens gespaard kunnen worden. Ik sprak hierover met den heer Lange van Bali Badong, die mij zeide dezelfde gevoelens over dat punt te hebben en op die wijze werkelijk verscheidene menschen gespaard te hebben, door hen naar Banjoewangi te hebben laten brengen.

Den 6den februarij ontving ik het berigt dat den 8sten dier maand de zaak met den bandar voor het laatst zoude onderzocht worden. Onderhands werd mij reeds te kennen gegeven dat ik gunstige uitspraak te verwachten had. De horizon scheer daarmede een weinig voor mij opteklaaren, en ik verheugde mij in het goede vooruitzigt, toen des avonds ten zes ure, juist aanzittende om het middagmaal te gebruiken, een rumoer gehoord werd. Buiten komende zag ik de vlam uit eene achterloots op ons erf slaan, aan den hoek waar een van de pakhujsjongens zijne woning had. Sedert eenige dagen woei er hevige storm, zoodat al de schepen eene schuilplaats in eene zuidelijke haven, Laboean Tring, genomen hadden. Insteede van pogingen te doen om te blusschen, liepen al de inlandsche jongens weg om hunne plunje te bergen. Met onze twee geëmploijeerden deed ik nog mijn best, maar er was geen redden aan. Andere inlanders die buiten stonden kwamen niet eens om hulp te verleenen, niettegenstaande de deur reeds geopend was, door een paar inlandsche vrouwen, die op het gezigt van brand dadelijk waren op de vlugt gegaan.

In een oogenblik sloeg de vlam over op het pakhuis; van daar werden de boeken nog in huis gebragt, maar op hetzelfde oogenblik was ook dit bijna ongenaakbaar, zoodat er niets te redden viel en voor eigen behoud slechts eene schuilplaats boven den wind te zoeken was.

Houten woningen, bamboezen lootsen met alang-alang gedekt, te midden van eenen loeienden storm, verspreidde het vuur zich heinde en ver; vier erven van bandars met huizen, loodsen

en goederen, de geheele boeginesche kampong,— in een oogenblik stond alles in ligte laaije vlam. Gelukkig bleven wij voor amokmakers gespaard, welke bij zulke voorvallen niet zeldzaam zijn.

Binnen een paar uur waren slechts rookende puinhoopen overgebleven.

Wij hadden onzen intrek genomen bij eenen inlander. De vrouw van de woning waar de brand ontstaan was liet ik bij mij komen, maar deze zeide mij, dat dit in hare afwezigheid geschied was. Dien nacht dacht ik over niets anders dan dat dezelve door kwaadwilligheid was aangestoken. Dit vermoedende drong ik des ochtends bij de pembekkels aan om de oorzaak van den brand wel te onderzoeken.

Deze lieten de vrouw, reeds door mij ondervraagd, bij zich komen. Zij herhaalde dat de brand in hare afwezigheid reeds had plaats gehad, toen plotseling eene sassaksche vrouw, wier woning door eene pagger slechts van het erf gescheiden was, verklaarde juist daardoor gegluurd en gezien te hebben, dat zij te digt bij eene klamboe of gordijn een lampenpitje had brandende gehad, welk gordijn, door den wind opgewaaid, vuur had gevat, zoodat hare onvoorzigtigheid er de oorzaak van was. Ik vreesde dat dit haar het leven zoude kosten, maar zij bleef gespaard. Later is die zaak ook nog breeder door den radja onderzocht, waarna zij tot slavine werd gemaakt.

Het ongeluk was groot. Behalve eigene schade voor de waarde van 10,000 dollars aan goederen in het pakhuis, stond er evenveel uit onder de bandars, die ook zeer veel verloren hadden, en met de reeds geleden verliezen was ik daarmede dus geruïneerd.

De geheele schade door den brand veroorzaakt kon op meer den 100,000 dollars geschat worden.

Wij zochten nu eene woning en trokken met vergunning van den radja in een oud verlaten huis dat den vorigen radja van Karang Asem had toebehoord. Wij waren van alles versto-

ken en moesten dus van alles aanschaffen, terwijl er zeer weinig te bekomen was. Mijne tweede dochter, mij naar Ampenan vergezeld hebbende, deelde met mij in al de moeilijkheden.

De radja toonde veel deelneming, zond eenige dagen eten, terwijl allen die bij den brand geleden en gebrek hadden zich bij den eenig overgeblevenen bandar van rijst konden voorzien.

Spoedig deden anderen ook aanzoek bij den radja om het huis dat wij betrokken hadden, maar gelukkig werd dit geweigerd.

Het is eene balinesche gewoonte dat iemand van lageren rang zijn hoofd niet boven hooger en mag uitsteken, waarom elk iemand van hooger rang dan hij zelf, zittende afwacht.

De radja kan in geen huis van twee verdiepingen gaan, want dan loopt men misschien boven zijn hoofd, en dat zou hem verlagen.

Hij wil geen hanglampen gebruiken, want de opsteker zou boven zijn hoofd uitkomen; evenmin gaat hij aan boord van een schip, want de matrozen zouden in den mast veel hooger zijn dan hij.

In tegenoverstelling van boeginesche en makassaarsche huizen van bamboes en hoog op palen gebouwd, zijn die der Balinezer kleiner en van leem. De klei wordt tot ballen gekneet in de zon gedroogd, waarmede de muren met vochtige klei opgetrokken worden; ook de vloer is van gestampte klei. In stede van voor zich een huis met verscheidene vertrekken te maken, bouwen zij voor elk benodigd vertrek afzonderlijke met stroo gedekte huisjes.

Elk erf door leemen muur omgeven bevat een aantal soortgelijke huisjes door een of meer huisgezinnen bewoond; de stad door Kaïn gebouwd is ook zeker niet anders geweest. Het houten huis, door ons betrokken, was eene oude woning of buitenverblijf van den vorigen koning van Karang Asem en op palen gebouwd, dus te hoog voor eenen anderen inlander.

Hieraan was toeteschrijven dat wij geene mede-bewoners kregen.

In de vertrekken waren weder kleinere boven den grond waar de radja alleen mogt zitten.

Niet alleen was het onbetamelijk dat een inlander van lagere stand daarin zoude rusten, maar er waren inlandsche jongens, die niet eens boven in het huis durfden slapen, want de geesten der oude vorsten mogten daarover verontwaardigd worden. Voor ons, als Europeanen die er minder van te duchten hadden, was daar geen bezwaar in.

Onze positie was echter zeer treurig; de verslagenheid was zoo algemeen, dat ik met de bereddering mijner zaken en de inning van schulden ook geen voortgang kon maken. Een paar maanden moest ik wachten alvorens de gemoederen weder eenigzins van den schrik bekomen waren. Berigten van huis bleven ook uit; herhaalde malen kreeg ik de koorts, en wij hadden aan vele dingen gebrek.

Niet voor den 14den april bood zich scheepsgelegenheid aan om naar Makassar te kunnen retourneren. Kort te voren ontving ik berigt van den radja dat hij den schuldenaars orders gegeven had om te betalen, hetgeen eene groote verligting voor mij was. De twee geëmployeerden bleven daar om de inning der schulden waartenemen, en gelukkig had ik nog alles zoover kunnen beschikken.

Het eindberigt dat ik over Mangarai nog schuldig ben, is niet minder treurig.

In september 1855 van daar te Makassar geretourneerd ontving ik in de maand oktober van den heer Lenz berigt, dat er niet alleen na mijn vertrek herhaaldelijk door inbraak diefstal was gepleegd, maar er ook eene loods met 60,000 ƒ wilde kaneel was verbrand, hetgeen hij ook aan kwaadwilligheid toeschreef.

Voor mijn vertrek van Makassar naar Ampenan diende ik derhalve nog een rekwest in bij de hooge regering, waarin ik

hiervan kennis gaf, tevens hulp en bescherming verzoekende, waarop de kolonel De Brauw, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, den 3den november voorloopig besluit nam, den gezaghebber te Bima met twee mantri's van daar naar Mangarai aftevaardigen, om naar den stand der zaken aldaar onderzoek te doen.

Om mijnerzijds nog elke poging aantewenden werd er in het begin van december nog eene prauw met zeven man van Makassar naar den heer Lenz geëxpédieerd om hem behulpzaam te zijn. Deze prauw door den stroom om de oost gevoerd zijnde, kwam aan de noordkust van Flores te land, arriveerde niet vóór de maand maart te Bima, en van waar zij toen naar Nanga Ramo vertrok.

Bij mijn terugkeer van Ampenan te Makassar ontving ik mededeeling, dat de regering instemde dat vooreerst aan ons geen betere hulp kon worden gegeven dan reeds was toegezegd.

Zonder van de zending van den gezaghebber te Bima met twee mantri's van daar iets vernomen te hebben, ontving ik medio julij het zoo smartelijk en treurig berigt, dat de heer Lenz was overleden, en al de goederen, wier waarde eene aanzienlijke som bedroeg, waren verbrand; volgens andere geruchten zoude hij met de goederen mede verbrand zijn. Verder was er berigt dat er weder een aantal rooverspauwen in straat Sapi langs de noordkust van Mangarai geweest waren, zoodat wij ook niet zonder bezorgdheid waren wegens de prauw met zeven manschappen van Makassar in december vertrokken.

Pijnlijk was het verlies van den heer Lenz; hij was een ijverig en opregt christen, wiens zoo vurige wensch was nog tot zegen voor de Mangaraiers te zijn en hunnen tijdelijken en geestelijken toestand te helpen verbeteren; pijnlijk mijn toestand met de herinnering aan zooveel lijden en teleurstelling, — treurig het vooruitzicht voor de Mangaraiers.